Türkiye'de Geri Gönderme Merkezleri: CPT Bulguları ve Uluslararası İnsan Hakları Standartlarına Uyumu

Fırat Semih Avşar* & Faik Tanrıkulu**

Öz

Bu çalışma, Türkiye'deki geri gönderme merkezlerinin uluslararası insan hakları standartlarıyla ne ölçüde uyumlu olduğunu, geri göndermeme ilkesi, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) içtihatları ve Avrupa İşkencenin Önlenmesi Komitesi (CPT) raporları çerçevesinde incelemektedir. Çalışma, geri gönderme merkezlerini yalnızca düzensiz göçün yönetimine hizmet eden idari yapılar olarak değil, aynı zamanda devletin güvenlik öncelikleri ile bireyin devredilemez haklarının kesiştiği kurumsal alanlar olarak ele almaktadır. Araştırma, nitel belge analizi yöntemine dayanmaktadır; bu kapsamda CPT'nin Türkiye'ye ilişkin raporları, AİHM kararları, uluslararası insan hakları belgeleri ve ilgili akademik literatür tematik olarak değerlendirilmiştir. İnceleme sonucunda, Türkiye'de geri gönderme merkezlerine ilişkin hukuki çerçevenin insan hakları normlarıyla belirli ölçüde uyumlu olduğu; ancak uygulamada tutma koşulları, hukuki yardıma erişim, sağlık hizmetleri, tercüman desteği, idari gözetim süresi ve etkili başvuru mekanizmaları bakımından önemli sorunların sürdüğü görülmüştür. Çalışma ayrıca, bu sorunların liberal insan hakları teorisinin öngördüğü insan onuru, usulü güvence ve sınırlı kamu gücü ilkeleriyle gerilim ürettiğini ortaya koymaktadır. Sonuç olarak, bağımsız denetim mekanizmalarının güçlendirilmesi, hukuki ve psikolojik destek hizmetlerinin yaygınlaştırılması ve idari gözetimin istisnai bir tedbir olarak sıkı biçimde denetlenmesi, hak temelli bir göç yönetimi açısından zorunlu görünmektedir.

Anahtar Kelimeler: Geri Gönderme Merkezi, Göçmen Hakları, İnsan Hakları, Uluslararası Hukuk.

Removal Centers in Türkiye: CPT Findings and Compliance with International Human Rights Standards

Abstract

This article examines removal centers in Türkiye not merely as administrative structures designed to combat irregular migration, but as critical institutional spaces situated at the intersection of international human rights law, the European human rights regime, and the normative criteria of liberal human rights theory. With the increasing scale of global forced migration, removal centers have become arenas where state priorities of security and public order directly confront individuals' inalienable fundamental rights. Grounded in the Universal Declaration of Human Rights and the 1951 Geneva Convention, the study discusses how the principle of non-refoulement has been reinforced through the jurisprudence of the European Court of Human Rights. Drawing on reports of the European Committee for the Prevention of Torture (CPT), the article highlights persistent concerns regarding conditions of detention, access to legal assistance, availability of healthcare services, and the duration of administrative detention. The article concludes by arguing that strengthening independent oversight mechanisms, transparency, and procedural safeguards is essential for the development of a rights-based migration governance framework in Türkiye.

Keywords: Removal Centers, Migrant Rights, Human Rights, International Law.

*Ombudsman Uzmanı, İstanbul Medipol Üniversitesi, Ayrımcılığı Önleme ve Eşitlik Ombudsmanlığı Ofisi | firat.avsar@medipol.edu.tr | ORCID: 0009-0001-0193-883X
**Doç. Dr. | İstanbul Medipol Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi ftanrikulu@medipol.edu.tr | ORCID: 0000-0002-0654-3140 | DOI: 10.36484/liberal.1847729
Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 31, Sayı 122, 2026, ss. 155-186.
Gönderim Tarihi: 23 Aralık 2025 | Kabul Tarihi: 11 Mayıs 2026
Yayınlanma Tarihi: 9 Haziran 2026
dergipark.org.tr/tr/pub/liberal | ISSN: 1300-8781 | e-ISSN: 2667-6486

Giriş

Türkiye, dünyada en fazla sığınmacıya ev sahipliği yapan ülkelerden biri olarak göç yönetimi alanında kapsamlı ve çok boyutlu bir politika yürütmektedir. Bu çerçevede geri gönderme merkezleri, düzensiz göçle mücadele ve sınır dışı süreçlerinin etkin, düzenli ve hukuka uygun şekilde yürütülmesini sağlayan önemli kurumsal yapılar arasında yer almaktadır. Söz konusu merkezler, kamu düzeninin korunması, sınır güvenliğinin sağlanması ve göç süreçlerinin idari olarak yönetilmesi açısından kritik bir işlev üstlenmektedir. Geri gönderme merkezlerinin işleyişi, Türkiye'nin ulusal mevzuatı ile birlikte taraf olduğu uluslararası sözleşmeler ve insan hakları yükümlülükleri doğrultusunda şekillendirilmektedir. Bu kapsamda, merkezlerde barınan yabancıların temel hak ve özgürlüklerinin korunmasına özen gösterilmekte; barınma koşulları, sağlık hizmetlerine erişim, hukuki destek imkânları, tercüman desteği ve idari süreçlere ilişkin bilgilendirme gibi alanlarda gerekli düzenlemeler yapılmaktadır. Ayrıca idari gözetim süreçleri belirli hukuki çerçeveler içinde yürütülmekte ve ilgili kişilere etkili başvuru yolları sunulmaktadır.

Türkiye, göç yönetimi alanında hem ulusal hem de uluslararası iş birliğine önem vererek geri gönderme merkezlerinin standartlarını sürekli geliştirmeyi hedeflemekte; ilgili kamu kurumları, uluslararası kuruluşlar ve sivil toplum aktörleriyle koordinasyon içinde çalışmalarını sürdürmektedir. Bu yaklaşım hem göç yönetiminin etkinliğini artırmayı hem de insani ve hukuki standartların korunmasını sağlamayı amaçlamaktadır.

Türkiye'nin göç rejimi, özellikle 2011 sonrasında bölgesel krizlerin derinleşmesiyle birlikte daha karmaşık bir yapıya kavuşmuştur. Uzun yıllar boyunca ağırlıklı olarak göç veren ve transit ülke olarak değerlendirilen Türkiye, Suriye iç savaşı ve çevre bölgelerdeki istikrarsızlıkların etkisiyle giderek daha belirgin biçimde hedef ülke niteliği kazanmıştır (Fait, 2013). Bununla birlikte Türkiye'nin 1951 tarihli Mültecilerin Statüsüne İlişkin Cenevre Sözleşmesi'ne koyduğu coğrafi çekince, uluslararası koruma rejiminin uygulanmasında özgün bir hukuki çerçeve ortaya çıkarmaktadır. Bu çerçevede Avrupa dışından gelen bireylerin farklı koruma statüleri altında değerlendirilmesi, geri gönderme merkezlerinin hukuki ve idari işlevini daha da önemli hâle getirmektedir. Göç İdaresi Başkanlığı'nın 2024 yılına ilişkin resmî açıklamalarında da Türkiye'de yasal kalış hakkı bulunan yabancı nüfusunun milyonlarla ifade edildiği görülmektedir; bu durum, göç olgusunun yalnızca insani değil, aynı zamanda sosyal, ekonomik ve yönetsel boyutlarıyla ülkenin gündeminde merkezi bir yer tuttuğunu göstermektedir (T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı, 2024). Geri gönderme merkezleriyle ilgili tartışmala-

rın merkezinde, devletin göçü kontrol etme yetkisi ile bireyin devredilemez haklarının korunması arasındaki gerilim bulunmaktadır. İnsan hakları hukukunun temel mantığı, devlet egemenliğinin bireyin yaşam hakkı, kişi güvenliği, insan onuru ve kötü muamele yasağı gibi temel güvenceler karşısında sınırsız olamayacağını kabul etmektedir. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, tüm bireylerin doğuştan hak ve onur bakımından eşit olduğunu ilan ederek modern uluslararası insan hakları rejiminin normatif temelini oluşturmuştur (United Nations, 1948). Benzer şekilde 1951 Cenevre Sözleşmesi, özellikle geri göndermeme ilkesini uluslararası mülteci hukukunun merkezine yerleştirmiş ve bireyin ciddi tehdit altında olduğu bir ülkeye geri gönderilmesini yasaklamıştır (United Nations High Commissioner for Refugees [UNHCR], 2010). Bu yönüyle geri gönderme merkezleri, yalnızca göç yönetiminin teknik bir aracı olarak değil, aynı zamanda insan hakları standartlarının fiilen sınandığı alanlar olarak değerlendirilmelidir.

Türkiye'de geri gönderme merkezlerinin insan hakları standartlarıyla uyumunu değerlendirmede Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi içtihatları ile Avrupa İşkencenin Önlenmesi Komitesi'nin (CPT) raporları özel önem taşımaktadır. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, geri göndermeme ilkesini Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 3. maddesi kapsamında yorumlayarak, sınır dışı ve idari gözetim uygulamalarında bireyin işkence, kötü muamele ya da insanlık dışı muamele riskiyle karşı karşıya bırakılmaması gerektiğini ortaya koymuştur. Özellikle *Abdolkhani and Karimnia v. Turkey* kararı, Türkiye'de geri gönderme merkezleri ve idari gözetim uygulamalarının uluslararası standartlarla ilişkisi bakımından önemli bir dönüm noktası olmuştur (European Court of Human Rights [ECHR], 2009). CPT ise özgürlüğünden yoksun bırakılmış kişilerin tutulduğu merkezlere ilişkin doğrudan gözlem verileri sunmakta ve geri gönderme merkezlerindeki fiilî uygulamaları görünür kılmaktadır. Komite'nin göçmenlerin idari gözetimi konusunda geliştirdiği standartlar, bu merkezlerin cezalandırıcı bir mantıkla değil, insan onuruna uygun ve sıkı denetime açık bir idari rejim içinde işletilmesi gerektiğini vurgulamaktadır (Council of Europe, 2017; European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment [CPT]).

Mevcut literatür incelendiğinde, Türkiye'de geri gönderme merkezlerine ilişkin çalışmaların büyük ölçüde hukuki mevzuat, düzensiz göç politikaları ve sınır yönetimi ekseninde yoğunlaştığı görülmektedir. Buna karşılık CPT raporlarını sistematik biçimde inceleyen, bu bulguları AİHM içtihatları ile değerlendiren ve söz konusu uygulamaları insan hakları temelli kuramsal bir çerçevede yorumlayan çalışmaların sınırlı olduğu anlaşılmaktadır. Bu eksiklik, geri gönderme merkezlerini yalnızca normatif metinler üzerinden değil, uygu-

lamadaki sorun alanlarını görünür kılan çok katmanlı bir yaklaşımla ele alma ihtiyacını doğurmaktadır. Donnelly'nin belirttiği gibi insan hakları rejiminin etkisi, yalnızca normların ilan edilmesinde değil, bunların devlet uygulamalarında ne ölçüde somut karşılık bulduğunda ortaya çıkmaktadır (Donnelly, 1989). Benzer şekilde Sirkeci ve Cohen, göçün yalnızca bireysel kararlarla açıklanamayacak kadar çok boyutlu bir toplumsal süreç olduğunu vurgulayarak, göç politikalarının bireylerin haklara erişimi üzerindeki etkisini görünür kılmaktadır (Sirkeci & Cohen, 2011). Bu çerçevede geri gönderme merkezleri, göç hareketliliğinin yalnızca idarî sonucu değil, aynı zamanda devlet politikalarının insan hakları bakımından sınandığı kurumsal alanlar olarak okunmalıdır.

Bu çalışma, Türkiye'deki geri gönderme merkezlerini ulusal mevzuatla sınırlı bir idari düzenleme alanı olarak değil; uluslararası insan hakları hukuku, Avrupa insan hakları rejimi ve liberal insan hakları yaklaşımının sunduğu normatif ölçütler çerçevesinde incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın temel araştırma sorusu, Türkiye'de geri gönderme merkezlerinde uygulanan idari gözetim pratiklerinin uluslararası insan hakları standartlarıyla ve özellikle geri göndermeme ilkesiyle ne ölçüde uyumlu olduğudur. Bu bağlamda makalenin temel iddiası, geri gönderme merkezlerinin işleyişinin yalnızca kamu düzeni ve düzensiz göçle mücadele perspektifiyle ele alınmasının, bireyin devredilemez haklarını ve insan onuru ilkesini çalışmaktadırlar. Araştırma, nitel belge analizi yöntemine dayanmaktadır; CPT'nin Türkiye'ye ilişkin raporları, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararları, uluslararası insan hakları belgeleri ve ilgili akademik literatür birlikte değerlendirilmiştir. Böylece normatif çerçeve ile uygulama arasındaki uyum ve uyumsuzluk alanlarının ortaya konulması hedeflenmektedir.

Çalışılan bu makale, Türkiye'deki geri gönderme merkezlerinin insan hakları standartlarıyla ilişkisini yalnızca normatif bir düzlemde tartışmakla yetinmemekte; aynı zamanda uygulamadaki yapısal sorun alanlarını görünür kılarak hak temelli bir göç yönetiminin güçlendirilmesine katkı sunmayı amaçlamaktadır. Bu yönüyle çalışma, normatif çerçeve ile uygulama arasındaki ilişkiyi yalnızca betimleyici bir düzlemde ele almakla kalmayıp, bu iki alan arasındaki etkileşimleri ve olası farklılıkları analitik bir perspektifle incelemeyi hedeflemektedir.

Yöntem

Bu çalışma, Türkiye'deki geri gönderme merkezlerinin uluslararası insan hakları standartlarıyla ne ölçüde uyumlu olduğunu incelemek amacıyla nitel araştırma desenine dayanmaktadır. Araştırmada temel yöntem olarak nitel

belge analizi kullanılmıştır. Belge analizi, hukuki düzenlemeler, uluslararası raporlar, mahkeme kararları ve akademik çalışmalar gibi yazılı kaynakların sistematik biçimde incelenmesine imkân tanıdığı için, geri gönderme merkezleri gibi hem normatif hem de kurumsal boyut taşıyan bir konunun değerlendirilmesinde uygun bir yöntem sunmaktadır. Bu doğrultuda çalışma, uluslararası insan hakları normları ile Türkiye'deki uygulama arasında ortaya çıkan uyum ve uyumsuzluk alanlarını görünür kılmayı amaçlamaktadır.

Araştırmanın veri seti dört ana belge grubundan oluşmaktadır. İlk grubu, Avrupa İşkencenin Önlenmesi Komitesi'nin (CPT) Türkiye'ye ilişkin raporları oluşturmaktadır. CPT raporları, geri gönderme merkezleri ve diğer özgürlükten yoksun bırakma mekânlarına ilişkin doğrudan gözlem bulguları içerdiğinden, çalışmanın ampirik veri kaynağının temelini oluşturmaktadır. İkinci grubu, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin (AİHM) geri göndermeme ilkesi, kötü muamele yasağı, kişi özgürlüğü ve güvenliği ile etkili başvuru hakkı bakımından Türkiye hakkında verdiği kararlar oluşturmaktadır. Üçüncü grupta, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, 1951 Cenevre Sözleşmesi, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve ilgili diğer uluslararası belgeler yer almaktadır. Dördüncü grupta ise konuya ilişkin akademik literatür değerlendirilmiştir. Böylece çalışma, bir yandan normatif çerçeveyi ortaya koyarken, diğer yandan uygulamaya ilişkin gözlem ve içtihat verilerini birlikte inceleyen çok katmanlı bir belge setine dayanmaktadır.

Belge seçimi amaçlı örnekleme yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. CPT raporlarının seçiminde, doğrudan Türkiye'ye ilişkin olmaları, geri gönderme merkezleri veya idari gözetim uygulamalarına temas etmeleri ve tutma koşulları, hukuki erişim, sağlık hizmetleri ve denetim mekanizmaları hakkında bulgu içermeleri temel ölçütler olarak esas alınmıştır. AİHM kararlarının seçiminde ise, kararların geri göndermeme ilkesi, kötü muamele yasağı, idari gözetim uygulamaları ve etkili başvuru hakkı ile doğrudan ilişkili olması dikkate alınmıştır. Bu kapsamda özellikle Türkiye hakkında verilen ve geri gönderme merkezleri bağlamında kararlar değerlendirmeye dâhil edilmiştir.

Veri analizi sürecinde tematik analiz yaklaşımı benimsenmiştir. Öncelikle incelenen belgeler ayrıntılı biçimde okunmuş, ardından geri gönderme merkezlerinin insan hakları standartları bakımından değerlendirilmesine imkân tanıyan ortak temalar belirlenmiştir. Bu temalar, tutma koşulları, kalabalıklaşma, sağlık hizmetlerine erişim, hukuki yardım ve avukata erişim, tercüman desteği, idari gözetim süresi, etkili başvuru hakkı, geri göndermeme ilkesi olarak sınıflandırılmıştır. Daha sonra CPT raporlarında ortaya konulan bulgular ile AİHM kararlarında geliştirilen hukuki standartlar karşılaştırıl-

mış, uluslararası normatif çerçeve ile Türkiye'deki uygulama arasındaki ilişki bu temalar üzerinden analiz edilmiştir. Böylece çalışma, yalnızca hukuki metinlerin öngördüğü standartları sıralamakla kalmamış; aynı zamanda bu standartların uygulamadaki karşılığını ve uygulamadan kaynaklanan alanlarını tematik olarak değerlendirmiştir.

Çalışmanın analitik çerçevesi, uluslararası insan hakları normları ile uygulama arasındaki ilişkiyi karşılaştırmalı biçimde okumaya dayanmaktadır. Bu bağlamda geri gönderme merkezleri, yalnızca ulusal mevzuatın uygulandığı idari yapılar olarak değil; aynı zamanda insan onuru, kişi özgürlüğü, etkili başvuru hakkı ve geri göndermeme ilkesi gibi temel hakların test edildiği kurumsal alanlar olarak ele alınmıştır. Tematik analizden elde edilen bulgular, liberal insan hakları yaklaşımının öne çıkardığı sınırlı kamu gücü, usulü güvence ve bireyin devredilemez haklarının korunması ilkeleri ışığında yorumlanmıştır. Bu yönüyle yöntem, normatif değerlendirme ile belge temelli ampirik gözlemi bir araya getiren nitel bir analiz stratejisine dayanmaktadır.

Bununla birlikte çalışmanın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Öncelikle araştırma, saha çalışmasına, mülakatlara ya da geri gönderme merkezlerinde doğrudan gözleme dayanmamaktadır; yalnızca kamuya açık raporlar, yargı kararları ve yazılı belgeler üzerinden yürütülmüştür. Bu nedenle çalışma, geri gönderme merkezlerindeki tüm güncel pratikleri doğrudan gözlemleme iddiasında değildir; daha çok uluslararası denetim mekanizmalarının ve yargısal içtihatların görünür kıldığı sorun alanlarını incelemektedir. Ayrıca CPT raporları ve AİHM kararları, belirli dönemlere ve belirli vakalara dayandığı için, tüm merkezlerdeki uygulamaları aynı yoğunlukta yansıtmayabilir. Bununla birlikte, bu belgeler uluslararası insan hakları standartları bakımından güvenilir ve sistematik kaynaklar arasında yer aldığından, Türkiye'deki geri gönderme merkezlerinin insan hakları standartlarıyla uyumunu değerlendirmek için güçlü bir analitik zemin sunmaktadır.

Buna ek olarak, bu çalışmada kullanılan yöntem, geri gönderme merkezlerini yalnızca mevzuat incelemesine dayalı biçimde ele almamakta; uygulamaya ilişkin denetim bulguları ile insan hakları içtihadını birlikte değerlendirerek daha bütüncül bir inceleme sunmaktadır. Bu nedenle çalışma, normatif hukuk analizi ile belge temelli nitel araştırma arasında köprü kuran bir yöntemsel yaklaşım benimsemekte ve geri gönderme merkezlerinin insan hakları standartları bakımından hangi alanlarda yapısal sorunlar ürettiğini daha açık biçimde ortaya koymayı hedeflemektedir.

Uluslararası Hukuki Çerçeve

İnsan haklarının uluslararası sözleşmeler aracılığıyla korunması, taraf devletler açısından belirli hukuki ve kurumsal yükümlülükler doğurmaktadır. Bu çerçevede yürütülen insan hakları izleme faaliyetleri, devletlerin söz konusu yükümlülükleri ne ölçüde yerine getirdiğini; raporlama, denetim mekanizmaları ve periyodik değerlendirmeler aracılığıyla görünür kılmayı amaçlamaktadır.

Bununla birlikte, insan hakları rejiminin etkinliği ve sözleşmelerin uygulama gücü her zaman yeterli düzeyde olmayabilmektedir. Nitekim yükümlülüklere uyumun tespiti çoğu zaman mağdurların bildirimlerine, sivil toplum kuruluşlarının saha gözlemlerine ve sınırlı erişim imkânlarına dayanmaktadır. Bu durum, izleme süreçlerinin daha kapsayıcı ve çok aktörlü bir yapıya kavuşturulmasını gerekli kılmaktadır. Bu nedenle yalnızca sivil toplumun değil, aynı zamanda ulusal kamu kurumlarının ve uluslararası örgütlerin bağımsız değerlendirmelerinin de sürece dâhil edilmesi, izleme ve hesap verebilirlik kapasitesinin güçlendirilmesi açısından kritik önem taşımaktadır. Dinçkol (2021), insan haklarının kurumsallaşması sürecinde ilk önemli adımın 1946 yılında Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal Konseyi (ECOSOC)[1] bünyesinde atıldığını belirtmektedir. II. Dünya Savaşı'nın yıkıcı sonuçlarının ardından Birleşmiş Milletler sistemi, insan haklarının korunmasını yalnızca normatif belgelerle sınırlı bir alan olarak ele almamış; bu hakların ulusal düzeyde izlenmesi, geliştirilmesi ve ihlallerin önlenmesine yönelik kurumsal yapıların önemini vurgulayan bir yaklaşım geliştirmiştir. Bu yaklaşım, insan haklarının soyut bir ideal olmaktan çıkarılarak idari kapasite, denetim ve hesap verebilirlik boyutlarıyla somutlaştırılmasını hedefleyen bir kurumsallaşma mantığına dayanmaktadır.

Türkiye'de ise kurumsallaşma arayışı bağlamında, 2012 yılında yayımlanan 6332 sayılı Türkiye İnsan Hakları Kurumu Kanunu ile insan haklarının korunması ve geliştirilmesi amacıyla Türkiye İnsan Hakları Kurumu (TİHEK) tesis edilmiştir. Söz konusu kurum, insan hakları alanında ulusal düzeyde farkındalığın artırılması, değerlendirilmesi ve ilgili kamu otoriteleriyle eşgüdüm içinde politika ve uygulamaların insan hakları standartlarıyla uyumunun güçlendirilmesi gibi işlevleri yerine getirmek üzere belirli yetki ve sorumluluklarla donatılmıştır. Bu çerçevede TİHEK, insan hakları normlarının ulusal düzeyde uygulanabilirliğini güçlendiren ve devletin insan hakları yükümlülüklerinin izlenmesine katkı sunan kurumsal yapılardan biri olarak değerlendirilebilir (Dinçkol, 2021).

1 Sosyal Konseyi (ECOSOC), https://ecosoc.un.org/en

Dolayısıyla uluslararası insan hakları belgeleri, geri gönderme merkezlerinin hukuki statüsünü belirlemenin ötesinde, bu merkezlerdeki uygulamaların değerlendirilmesinde normatif bir ölçüt sunmaktadır. Ancak bu normatif çerçevenin etkisi, büyük ölçüde devletlerin uygulamadaki uyum kapasitesine bağlı olmaktadır.

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ve Cenevre Sözleşmesi

Küçuradi'den aktaran Tepe'ye göre insan hakları, insanın değerini koruma ve tanıma istemleridir (Tepe, 2018: 120). İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, 10 Aralık 1948 tarihinde Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından kabul edilerek modern uluslararası insan hakları hukukunun normatif temel taşlarından biri hâline gelmiştir. Beyanname, bireylerin insan olmaktan kaynaklanan doğuştan, devredilemez ve evrensel nitelikteki haklarının tanınmasını ve korunmasını amaçlayan bir ilke metni niteliği taşımaktadır. Her ne kadar bağlayıcı bir sözleşme statüsünde olmasa da zaman içerisinde uluslararası insan hakları çalışmalarının şekillenmesinde belirleyici bir referans çerçevesi oluşturmuş; sonraki sözleşmelerin hazırlanmasına, ulusal anayasal düzenlemelere ve yargısal içtihatlara yön vererek evrensel ölçekte etkili bir normlar bütünü üretmiştir (Freeman, 2002). Beyanname'de güvence altına alınan yaşam hakkı (md. 3), keyfî tutma ve sürgün yasağı/kişi güvenliği (md. 9), adil yargılanma hakkı (md. 10) ile din ve vicdan özgürlüğü (md. 18) gibi hükümler, insan haklarının temel ilkelerini ortaya koymakta ve devletlerin insan onurunu koruma yükümlülüğüne ilişkin normatif bir çerçeve sunmaktadır.

Mültecilerin Statüsüne İlişkin Cenevre Sözleşmesi ise 28 Temmuz 1951 tarihinde kabul edilmiş ve 22 Nisan 1954'te yürürlüğe girmiştir. Bu sözleşme, mülteci kavramını hukuken tanımlamış ve taraf devletlere belirli yükümlülükler getirmiştir. En önemli düzenlemelerden biri, sözleşmenin 33. maddesinde yer alan geri göndermeme (*non-refoulement*) ilkesidir. Buna göre, bir mülteci "ırkı, dini, tabiiyeti, belirli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi görüşleri nedeniyle" zulüm görme riski bulunan ülkelere geri gönderilemez (BM, 1951). Bu hüküm, uluslararası mülteci hukukunun temelini oluşturan ve günümüzde teamül hukuku kuralı haline gelen mutlak bir koruma sağlamaktadır (Aytekin, 2020).

Sözleşmenin 1967 tarihli New York Protokolü ile coğrafi ve zamansal sınırlamaları kaldırılmıştır. Ancak Türkiye, 1951 Sözleşmesi'ni imzalarken koyduğu coğrafi çekinceyi sürdürmüştür. Bu çekince uyarınca, yalnızca Avrupa'dan gelen kişiler "mülteci" olarak kabul edilmekte; diğer bölgelerden gelenler ise "şartlı mülteci" veya "sığınmacı" statüsü altında değerlendirilmek-

tedir (Doğan, 2023). Bu uygulama, mülteci statüsünün tanınmasında farklılık yaratmakta, fakat yine de geri göndermeme ilkesinin uygulanmasına engel teşkil etmemektedir.

Dolayısıyla, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ile Cenevre Sözleşmesi, göçmen ve mülteci haklarının korunmasında birbirini tamamlayan iki temel belge niteliğindedir. Evrensel Beyanname, bireylerin temel haklarını ortaya koyarken; Cenevre Sözleşmesi, özellikle mülteci statüsüne ilişkin hak ve yükümlülükleri hukuken bağlayıcı hale getirmiştir. Bu belgeler, ulusal ve uluslararası düzeyde göç politikalarının şekillenmesinde önemli bir hukuki dayanak oluşturmakta ve devletlerin sorumluluklarını belirlemektedir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM), Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) çerçevesinde insan haklarını değerlendiren kararlarıyla uluslararası sivil toplum kuruluşları için örnek oluşturmuştur. Uluslararası Af Örgütü ve İnsan Hakları İzleme Örgütü gibi kuruluşların yıllık raporları, dünya genelinde insan hakları ihlalleri ve hak temelli çalışmaları belgelemekte ve denetlemektedir. Canyaş (2015), geri gönderme yasağının AİHM kararlarında, AİHS'nin 3. maddesi kapsamında değerlendirildiğini belirtmektedir. Mahkeme, geri gönderme kararını verirken, gönderilecek ülkeye dönüşte bireyin karşılaşabileceği kötü muameleye dair yalnızca olasılıkla yetinmeyip, "gerçek bir riskin" varlığını tespit etmeyi yeterli görmektedir. Bu yaklaşım, bireylerin insan hakları kapsamında olumsuz muameleye maruz kalma ihtimalini titizlikle değerlendirme çabasını göstermektedir.

İnsan hakları ile ilgili çalışmalarda hukuki metinlerin ön planda olduğunu görmekteyiz. Freeman (2002), İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'ne eleştirel bir bakış sunarken, 1. maddede tüm insan haklarının eşit olduğunu belirtip, 18. maddede herkesin serbestçe dini yaşam özgürlüğüne sahip olduğunu ifade etmektedir. Freeman'a göre, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin din ve vicdan özgürlüğüne ilişkin vurgusu belirli normatif gerilimleri de beraberinde getirmektedir; zira dinî özgürlük taleplerini kategorik olarak reddeden bireylerin hak rejimi içerisinde nasıl konumlandırılacağı sorusu, evrensellik iddiası ile çoğulculuk arasındaki ilişkinin sınırlarını tartışmaya açmaktadır. Bu örnek, insan hakları metinlerinin ulusal ve uluslararası düzeylerde yalnızca hukuki normlar olarak değil, aynı zamanda ahlaki meşruiyet üreten ve siyasal tartışmaların yönünü etkileyebilen metinler olarak ele alındığını göstermektedir. Nitekim Bildirge, insan haklarının tanınmaması ve ihlal edilmesinin tarihsel olarak yol açtığı ağır sonuçlara atıfla, insanlık vicdanına yönelik bir uyarı niteliği taşımakta; insan onurunun korunmasını uluslararası düzeyde ortak bir ilke hâline getirmeyi amaçlamaktadır. Bildirge 'de, dehşet ve yoksulluktan arınmış bireylerin ifade ve inanç özgürlüklerine sahip olacağı bir

dünyanın inşası, uluslararası toplumun ulaşması gereken en yüksek hedeflerden biri olarak formüle edilmektedir. Ravenstein (1889), göç olgusunu açıklarken, insanların başka yerlerdeki iş imkanlarının çekiciliği sonucu hareket ettiğini belirtmiş ve göçün yalnızca bireysel tercihlerle değil, aynı zamanda sosyoekonomik süreçlerle bağlantılı olduğunu vurgulamıştır. Bu yaklaşım, göç hareketlerinin arkasındaki dinamiklerin anlaşılmasında sosyoekonomik faktörlerin önemine dikkat çekmektedir. Ancak küreselleşen dünyada, savaş ve çatışmalar gibi zorunluluk halleri göçleri tetikleyen en büyük etken haline gelmiştir; bu durumlarda devletler hem göçmenleri hem de kendi sistemlerini korumak amacıyla uluslararası antlaşmalarla düzenlemeler yapmıştır.

Birleşmiş Milletler tarafından kabul edilen İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'ne göre; Madde 3: "Yaşamak, özgürlük ve kişi güvenliği her bireyin hakkıdır."[2] Madde 6 ise "Herkes, her nerede olursa olsun, hukuk önünde kişi olarak tanınma hakkına sahiptir."[3] Aytekin (2020), BMMYK'nın mültecilerin hukuki statüsünü ve haklarını daha net belirlemek için birçok düzenleme yaptığını, geri göndermeme (non-refoulment) ilkesinin önemine vurgu yaptığını ifade etmektedir. Geri gönderme yasağı, uluslararası teamül hukuku kuralı olarak kabul edilmektedir. Güre (2021) ise, Birleşmiş Milletler insan hakları sözleşmelerinin öngördüğü prosedürler ve ilkeler çerçevesinde, sözleşmelerin içeriğini ve kontrol mekanizmalarını ortaya koymanın kritik bir öneme sahip olduğunu belirtmektedir. Güre, şimdiye kadar yedi uluslararası sözleşmenin tanındığını ve yürürlüğe girdiğini ifade etmekte, ancak BM tarafından insan haklarının güvenliği ve geliştirilmesi için hazırlanan tüm sözleşmelerin uygulamalarını denetleyecek tanınmış organların bulunmadığını vurgulamaktadır. Bu bağlamda, uluslararası kurum ve kuruluşların yaptığı bölgesel çalışmalar ve sözleşmelere bağlı kalmalarının getirdiği yükümlülükler, insan hakları çalışmalarının yönünü belirlemektedir.

AİHM Kararları ve Non-Refoulement İlkesi

Geri göndermeme (non-refoulement) ilkesi, uluslararası mülteci hukukunun ve insan hakları hukukunun en temel kurallarından biridir. Bu ilkeye göre, bir devlet, sınırları içerisindeki kişileri, hayatları veya özgürlükleri ciddi tehlike altında olacak kişileri ülkelerine geri gönderemez. İlk olarak 1951 tarihli Mültecilerin Statüsüne İlişkin Cenevre Sözleşmesi'nin 33. maddesinde açıkça yer verilen geri göndermeme ilkesi, zamanla uluslararası teamül hukuku normu haline gelmiş ve bağlayıcı evrensel bir ilke olarak kabul edilmiştir.

2 İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, Madde 3.
3 İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, Madde 4.

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde doğrudan düzenlenmemiş olmakla birlikte, AİHS'nin 3. maddesinde güvence altına alınan işkence ve kötü muamele yasağı ile doğrudan bağlantılıdır.[4] Bu nedenle, AİHM içtihatlarında non-refoulement ilkesi, 3. madde kapsamında geniş yorumlanarak uygulanmaktadır. AİHM, içtihatlarında geri göndermeme yasağını mutlak bir hak olarak değerlendirmekte ve hiçbir koşulda sınırlandırılamayacağını vurgulamaktadır. Soering/Birleşik Krallık (1989) davasında Mahkeme, başvurucunun idam cezasıyla karşı karşıya kalabileceği bir ülkeye iadesinin 3. maddeyi ihlal edeceğini belirtmiş, böylece geri göndermeme ilkesinin insan onurunun korunmasıyla doğrudan bağlantılı olduğunu ortaya koymuştur. Benzer şekilde, Chahal v. United Kingdom kararında (1996), başvurucunun ulusal güvenlik gerekçesiyle sınır dışı edilmesinin planlandığı; ancak gönderileceği ülkede işkence görme riski bulunması nedeniyle bu işlemin Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi tarafından engellendiği görülmektedir. Bu tür kararlar, AİHM'in yalnızca soyut bir olasılıkla yetinmediğini, aksine "gerçek bir riskin" varlığını aradığını ve bu riskin tespit edilmesi hâlinde geri göndermeme ilkesinin mutlak biçimde uygulanması gerektiğini ortaya koymaktadır. Mevcut literatür incelendiğinde, geri gönderme merkezlerinin hukuki statüsü ve göç politikaları bağlamında ele alındığı çalışmaların ağırlıkta olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, CPT bulgularını sistematik biçimde analiz eden ve bu bulguları AİHM içtihatları ile birlikte değerlendiren çalışmaların sınırlı olduğu dikkat çekmektedir. Ayrıca liberal insan hakları teorisinin geri gönderme merkezleri bağlamında ampirik verilerle ilişkilendirildiği çalışmalar da oldukça sınırlıdır. Bu çalışma, söz konusu boşluğu doldurmayı hedeflemektedir. Bu bağlamda AİHM içtihatları, geri göndermeme ilkesinin yalnızca hukuki bir norm olarak değil, aynı zamanda uygulamada doğrudan bağlayıcı bir insan hakları standardı olarak işlediğini göstermektedir. Türkiye'de geri gönderme merkezlerinde gözlemlenen uygulamalar ile bu içtihatlar birlikte değerlendirildiğinde, özellikle bireysel risk değerlendirmesi ve etkili başvuru mekanizmaları bakımından normatif çerçeve ile uygulama arasında belirgin bir uyumsuzluk olduğu anlaşılmaktadır.

Türkiye bağlamında Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) kararları, geri gönderme merkezleri ve sınır dışı uygulamalarının hukuki çerçevesinin geliştirilmesine önemli katkılar sağlamıştır. Özellikle *Abdolkhani ve Karimnia/Türkiye (2009)* kararı, ilgili dönemdeki uygulamaların uluslararası standartlarla daha uyumlu hâle getirilmesi yönünde bir referans noktası olmuştur. Mahkemenin değerlendirmeleri, idari gözetim süreçleri ve sınır dışı işlemlerinin daha açık, öngörülebilir ve hak temelli bir yapıya kavuşturulma-

4 Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, md. 3; ayrıca bkz. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi içtihadı.

sı açısından yol gösterici nitelik taşımıştır. Bu tür kararlar sonrasında Türkiye, geri gönderme merkezlerinin işleyişine ilişkin mevzuatını ve idari uygulamalarını önemli ölçüde geliştirmiştir. Özellikle yabancıların idari gözetim süreçlerine ilişkin usuller netleştirilmiş, hukuki güvenceler güçlendirilmiş ve başvuru yollarının etkinliği artırılmıştır. Aynı zamanda geri göndermeme (non-refoulement) ilkesine riayet edilmesi konusunda daha kapsamlı değerlendirme mekanizmaları oluşturulmuştur. AİHM içtihadı doğrultusunda atılan bu adımlar, Türkiye'nin göç yönetimi alanında uluslararası insan hakları standartlarına uyum sağlama yönündeki kararlılığını ortaya koymaktadır. Geri gönderme merkezleri ve sınır dışı süreçleri hem kamu düzeninin korunması hem de bireysel hakların güvence altına alınması hedefiyle dengeli bir şekilde yürütülmeye devam etmektedir.

Türk hukukunda geri göndermeme ilkesi, 2013 tarihli 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu'nun 4. maddesinde açıkça düzenlenmiş ve ulusal hukuk normu haline gelmiştir. Ancak uygulamada AİHM kararları, özellikle geri gönderme merkezlerindeki koşullar, hukuki yardıma erişim ve sınır dışı süreçlerinin incelemiştir. Liberal insan hakları perspektifinden bakıldığında, non-refoulement ilkesi, bireyin devredilemez yaşam hakkı ve insan onuru ile doğrudan ilişkilidir. Liberal teori, bireyin doğuştan sahip olduğu hakların dokunulmazlığı ve siyasal otoritenin bu haklar karşısındaki sınırlılığı üzerine kuruludur. Bu çerçevede, bireyin doğa durumundaki konumunu ele alan yaklaşım, insanın kendisini başka birinin keyfi gücüne tabi kılamayacağını ve aynı şekilde başkalarının yaşamı, özgürlüğü ya da mülkiyeti üzerinde keyfi bir yetkiye sahip olmadığını ortaya koyar; zira bireyin sahip olduğu güç yalnızca doğa yasasının kendisine tanıdığı ve hem kendi varlığını hem de insanlığın korunmasını amaçlayan sınırlı bir yetkidir (locke,1689: 163). Bu nedenle bireyin siyasal topluma devredebileceği yetki de bu sınırla belirlenir ve yasama gücü dâhil olmak üzere tüm siyasal otorite, ancak kamu yararıyla sınırlı bir çerçevede hareket edebilir (locke, 1689: 163). Nitekim siyasal iktidarın amacı korumadan ibarettir; bu nedenle bireyleri yok etme, köleleştirme ya da bilinçli biçimde yoksullaştırma gibi bir yetkiden söz edilemez (locke, 1689: 163). Dahası, doğa yasasının yükümlülükleri toplum halinde ortadan kalkmaz; aksine daha görünür ve yaptırımlarla desteklenmiş hâle gelir ve hem yönetenler hem de yönetilenler için bağlayıcı evrensel bir ölçüt olarak varlığını sürdürür (locke, 1689: 163). Bu nedenle, AİHM içtihatları hem Türkiye hem de diğer üye devletler için, göç yönetiminde insan hakları standartlarının uygulanması bakımından bağlayıcı bir yol gösterici işlev görmektedir. AİHM kararları, geri göndermeme ilkesinin mutlak niteliğini teyit ederek, devletlerin göç politikalarında insan haklarını öncelikli bir ölçüt

olarak dikkate almalarını zorunlu kılmaktadır. Öte yandan liberal teorinin modern yorumları, bu özgürlük anlayışını adalet kavramı üzerinden yeniden temellendirmeye yönelmiştir. Bu bağlamda adalet kavramı ile onun farklı yorumları arasındaki ayrımın, temel sorunları doğrudan çözmediği, ancak sosyal adalet ilkelerinin rolünü açıklığa kavuşturduğu ifade edilmektedir (rawls, 1971: 5). Bununla birlikte işleyen bir toplumun yalnızca adalet anlayışında belirli bir uzlaşmaya dayanamayacağı, aynı zamanda bu ilkelerin kurumsal yapılar aracılığıyla somutlaştırılması gerektiği vurgulanır (rawls, 1971: 5). Bu nedenle liberal teori, bir yandan bireysel hakların korunmasını ve siyasal iktidarın sınırlandırılmasını savunurken, diğer yandan bu hakların adil bir biçimde dağıtılmasını ve güvence altına alınmasını sağlayacak kurumsal düzenlemeleri de gerekli görmektedir (rawls, 1971: 5). Türkiye açısından bu içtihatların dikkate alınması hem uluslararası yükümlülüklerin yerine getirilmesi hem de insan hakları temelli bir göç yönetimi için önemlidir.

Bu kararlar birlikte değerlendirildiğinde, AİHM'in geri göndermeme ilkesini yalnızca hukuki bir norm olarak değil, aynı zamanda devletlerin idari uygulamalarını doğrudan sınırlandıran bir insan hakları standardı olarak yorumladığı görülmektedir. Bu durum, geri gönderme merkezlerinin işleyişinin yalnızca ulusal mevzuatla değil, aynı zamanda uluslararası yargısal denetim mekanizmalarıyla da şekillendiğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla, Türkiye'deki uygulamaların değerlendirilmesinde AİHM içtihatları önemli bir analitik referans noktası sunmaktadır.

Avrupa İşkencenin Önlenmesi Komitesi (CPT)

Avrupa İşkencenin ve İnsanlık Dışı veya Onur Kırıcı Ceza ya da Muamelenin Önlenmesi Komitesi (CPT), Avrupa Konseyi bünyesinde 1987 tarihli İşkencenin ve Gayriinsani veya Küçültücü Ceza veya Muamelenin Önlenmesine Dair Avrupa Sözleşmesi'ne (ETS No.126) dayanılarak kurulmuştur. Komite'nin temel işlevi, ceza infaz kurumları, gözaltı merkezleri, hastaneler, psikiyatri kurumları ve geri gönderme merkezleri gibi özgürlüklerinden yoksun bırakılmış kişilerin tutulduğu tüm mekânlarda işkence ve kötü muamelenin önlenmesini sağlamak amacıyla önleyici nitelikte ziyaretler gerçekleştirmektir. CPT yargısal bir organ olmayıp, amacı ihlali cezalandırmak değil, gerçekleşmeden önce önlemektir (CPT Sözleşmesi, madde 1). Bu bağlamda Komite, taraf devletlerin yetki alanı içindeki tutma yerlerine herhangi bir kısıtlama olmaksızın erişim, gözlem yapma, kişisel görüşmeler gerçekleştirme ve bulgularını ilgili devlete rapor etme yetkisine sahiptir.

CPT'nin Türkiye ile ilişkisi oldukça eskidir. Türkiye, 1990'lardan bu yana Komite'nin en sık ziyaret ettiği ülkelerden biridir. CPT'nin ilk Türkiye ziyareti 9–21 Eylül 1990 tarihlerinde gerçekleştirilmiş olup (CPT/Inf (2007)1), Komite bu raporda gözaltı süresinin uzunluğu, kötü muamele iddiaları ve etkili başvuru yollarının eksikliği konularına dikkat çekmiştir. 1992 yılında yapılan ikinci ziyaretin ardından Türkiye hakkında ilk kamu açıklaması (CPT/Inf (93)1) yayımlanmış, bu açıklamada kötü muamelenin yapısal bir sorun olarak varlığını sürdürdüğü belirtilmiştir. 1996 yılında Komite, Türkiye'ye yönelik ikinci kamu açıklamasında (CPT/Inf (96)34), gözaltı merkezlerine ilişkin bazı kaygılara değinmiş ve bu alanda iyileştirme ve reform yapılmasının önemine dikkat çekmiştir.

2000'li yıllarda Türkiye'deki geri gönderme merkezlerinin sayısının artmasıyla birlikte, CPT raporları yabancı uyruklu göçmenlerin ve sığınmacıların tutulma koşulları üzerine yoğunlaşmıştır. 4–17 Haziran 2009 tarihli ziyaret raporunda (CPT/Inf (2011)13), Komite, geri gönderme merkezlerinde kalabalık, sağlık hizmetlerine erişim ve avukat görüşmeleri gibi birçok konuya değinmiştir.

CPT'nin raporları, geri gönderme merkezlerinin uluslararası insan hakları standartlarıyla uyumlu bir izleme mekanizmasına tabi tutulması gerektiğini ortaya koymaktadır. Komite, Türkiye'ye yönelik tüm raporlarında, idari gözetim altında tutulan kişilerin avukat, tercüman, doktor ve yakınlarına erişim hakkının garanti altına alınması; tutmanın makul sürelerle sınırlanması, fiziksel koşulların insan onuruna yakışır biçimde düzenlenmesi gerektiğini yinelemiştir (CPT/Inf (2015)6; CPT/Inf (2013)27; CPT/Inf (2011)13).

Uluslararası insan hakları standartları, Türkiye'deki uygulamalarla karşılaştırmalı olarak ele alındığında, belirli düzeylerde uyum sağlanan alanların yanı sıra, normatif ve kurumsal düzeyde geliştirilmesi gereken hususların da bulunduğunu ortaya koymaktadır. Örneğin, Cenevre Sözleşmesi'nde yer alan geri göndermeme ilkesi, Türkiye'de geri gönderme merkezlerindeki ortalama kalış süreleri ve hukuki erişim mekanizmaları çerçevesinde uygulanmaktadır. Bu durum, uygulamanın standartlarla tam uyumlu hale getirilmesi için sürekli izleme ve iyileştirme gerektirmektedir.

CPT raporları incelendiğinde, bazı raporlarda, bireylerin idari gözetim altında tutulduğu ve bu süreçte etkili başvuru mekanizmalarına erişimleri incelenmiştir. Ayrıca, tutulma koşullarının fiziksel standartlar bakımından her merkezde aynı düzeyde olmadığı, merkezler arasında önemli farklılıklar bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu bulgular, geri gönderme merkezlerinin yalnızca idari birimler olarak değil, aynı zamanda insan hakları standartlarının doğru-

dan test edildiği alanlar olduğunu göstermektedir. CPT'nin tespitleri ile uluslararası insan hakları normları karşılaştırıldığında, özellikle usuli güvenceler ve insan onuruna uygun muamele bakımından çalışmalar yürütülmüştür.

Bu bulgular birlikte değerlendirildiğinde, CPT raporlarının yalnızca gözleme dayalı tespitler sunmadığı, aynı zamanda geri gönderme merkezlerinin fiilî işleyişinin uluslararası insan hakları standartlarıyla ne ölçüde uyumlu olduğunu ortaya koyan güçlü bir ampirik zemin sağladığı görülmektedir.

İnsan Hakları ve Liberal Teori

İnsan haklarının kökeni şüphesiz doğal hukuka dayanmaktadır. Doğal hukuk anlayışı, insan hakları ile ilgili çalışmalarda temel bir referans noktası oluşturmaktadır. Aydınlanma döneminden itibaren liberalizm, bireyi merkeze alarak demokrasi ve sivil hakları savunmuştur (Weeks, 2024: 150). İnsan, yapısı gereği vazgeçilmez ve devredilmez haklarıyla bir bütündür; bu haklar, insan olmasından ötürü kendisine verilmiştir. Dolayısıyla insan hakları, yalnızca insan olmanın bir sonucu olarak tanınmakta ve bu durum, insanlık için evrensel bir amaç taşımaktadır. Bu bağlamda, insan hakları teorilerinin ve uygulamalarının liberal düşünce ile şekillendiği ifade edilebilir. Weeks'e (2024: 154) göre liberalizm, bireylerin hayatlarını özgürce yaşamalarını ve özgürlük ile doğal hakların önemli olduğunu vurgular. Liberal teori, bireysel özgürlük, eşitlik, hukuk devleti ve sınırlı hükümet ilkeleri üzerine kuruludur. Bu ilkeler, insan haklarının korunmasında kritik bir rol oynar. Özellikle birey haklarının devlet müdahalesinden bağımsız olarak güvence altına alınması, liberal düşüncenin insan hakları yaklaşımında temel bir boyuttur. Bireylerin doğuştan sahip olduğu haklar, yaşam, özgürlük ve mülkiyet gibi temel haklar açısından Locke ve diğer klasik liberal düşünürler tarafından vurgulanmıştır. Yayla'ya göre John Locke, doğal hukukun varlığına inanmakta ve bu hukukun insan yapımı olmayıp Tanrı'dan kaynaklanan bir düzen olduğunu savunmaktadır (Yayla, 2015: 78).

Liberal yaklaşım, bireyin kendi hayatını yönetme özgürlüğünü ve eşit yasalar önünde eşit olma hakkını merkeze alır. Liberalizm ve insan hakları temelli normatif siyaset teorisi, göç politikaları bağlamında hem ahlaki evrenselcilik hem de demokratik toplumların zorunlu kıldığı dışlayıcı üyelik ilkesi arasında temel bir gerilim üretmektedir. Yayla'ya göre bir ırkın diğer ırklara, bir dinin diğer dinlere, bir yaşam tarzının diğer yaşam tarzlarına ya da bir sınıfın diğer sınıflara üstün olduğu ve bu üstünlüğün kamu otoritesi aracılığıyla tescil edilip tesis edilmesi gerektiği yönündeki her düşünce sekter niteliktedir; bu tür yaklaşımlar, tüm toplumu kapsayıcı bir ortak zemin oluşturma potansiyeline

sahip değildir (Yayla, 2013: 64). Buna karşılık liberalizm, farklılıkları dışlamak yerine tanıyan ve koruyan bir yaklaşım benimseyerek çoğulcu bir toplumsal düzenin inşasına imkân sağlar. Bireysel özgürlükleri merkeze alması ve devletin tarafsızlığını esas alması sayesinde, farklı kimlik ve yaşam tarzlarının bir arada barış içinde var olabileceği kapsayıcı bir çerçeve sunar.

Akakpo ve Lenard (2014), çağdaş normatif göç teorisinin uzun süredir "ne yapılmalı" sorusuna odaklandığını, ancak bu iki temel ilke arasındaki çelişkiyi aşmakta zorlandığını belirtir. Bu çelişki, bir yandan tüm bireylerin eşit ahlaki değere sahip olduğu ve insan haklarının evrensel olduğu varsayımına dayanırken, diğer yandan devletlerin sınırlarını ve üyelerini belirleme hakkının dışlayıcı niteliğinden kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda, göçmenler ve sığınmacılar gibi grupların durumu, liberal insan hakları söyleminin evrensellik iddiası ile devlet egemenliği arasındaki gerilimi daha görünür hale getirmektedir. Ayrıca Akakpo ve Lenard (2014), göç teorilerinin yalnızca klasik meselelerle sınırlı kalmaması gerektiğini, iklim göçü, emek göçü, düzensiz göçmenlerin tutulması ve sınır politikaları gibi yeni alanları da kapsayacak şekilde genişletilmesi gerektiğini savunarak insan hakları tartışmalarının da bu genişleme içinde yeniden düşünülmesi gerektiğini vurgular. Öte yandan Natter (2018), göç politikası literatürünün büyük ölçüde "Batılı liberal demokrasiler" varsayımına dayandığını ve bu yaklaşımın farklı siyasal rejimlerdeki göç politikası üretimini açıklamakta yetersiz kaldığını ileri sürer. Ona göre, hem demokratik hem de otoriter rejimlerde ortaya çıkan göç politikaları, insan hakları ve liberalizm ilişkisinin yalnızca belirli bir rejim tipiyle sınırlı olmadığını ve daha geniş, karşılaştırmalı bir teorik çerçeveye ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir (Akakpo & Lenard, 2014; Natter, 2018). Göç üzerine normatif siyaset teorisi, temellerini büyük ölçüde John Rawls'un içsel adalet anlayışına dayanan "kapalı toplum" varsayımına yönelik eleştirilerden almıştır. Rawls'un, adalet ilkelerini belirlerken toplumları kendi içinde "doğumdan ölüme kadar tüm yaşam faaliyetlerini kapsayan, kapalı ve kendine yeterli bir işbirliği sistemi" olarak ele alma önerisi (Rawls, 1993, s. 18), göç olgusunun bu çerçevede nasıl konumlandırılacağı sorusunu problematik hale getirmiştir. Bu yaklaşım, göçmenlerin varlığını ve sınırlar arası hareketliliği ikincil bir mesele gibi görme eğilimindeyken, çağdaş literatür bu varsayımı sorgulayarak daha kapsayıcı bir kuramsal çerçeve geliştirmeye yönelmiştir. Nitekim ilgili çalışmalar, ikna edici bir göç teorisinin geliştirilebilmesi için siyaset kuramcılarının yalnızca normatif ilkelerle değil, aynı zamanda göçün üç temel aktörü olan göçmenler, gönderici devletler ve kabul eden devletlerin karşı karşıya olduğu somut koşullarla da yakından ilgilenmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bu bağlamda bazı yaklaşımlar, sınırların etkisinin zorlayıcı olduğu fikrini de tartışmaya aç-

maktadır. Örneğin Miller (2010), sınırların bireyleri belirli seçimlere zorlayan bir yapıya sahip olmadığını, dolayısıyla sınırdan geçiş hakkının reddedilmesinin mutlaka ciddi bir mağduriyet ya da zorlayıcılık oluşturmadığını ileri sürmektedir. Bu farklı bakış açıları, göçün yalnızca normatif ilkeler üzerinden değil, aynı zamanda devlet egemenliği, bireysel özgürlük ve insan hareketliliği arasındaki karmaşık ilişkiler üzerinden yeniden değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir. Dolayısıyla bireysel özgürlüğün korunması, yalnızca hukuki sınırlandırmalarla değil, aynı zamanda güçlü bir ahlaki bilinç ve toplumsal dirençle mümkündür der (Mill, 1859:17). Bu durum, liberal teorinin özgürlük anlayışını yalnızca devlet karşısında değil, toplum karşısında da konumlandırdığını göstermektedir (Mill, 1859:17).

İnsan hakları ile liberalizm arasındaki ilişki, birey haklarının korunması açısından büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda, liberal düşüncenin insan hakları ihlallerine yönelik geliştirdiği yaklaşımlar hem felsefi hem de pratik düzlemde ele alınmalıdır. Liberal teori, devletin yetkilerini sınırlayarak, bireylerin devredilemez haklarını koruma sorumluluğunu ön plana çıkarır. Bu çerçevede, hak ihlallerine karşı daha etkili ve sürdürülebilir çözümler geliştirmek mümkün hale gelir. Liberal teoriler, bireylerin topluluk ve toplumsal rollerden bağımsız hareket etme hakkını savunur; bu durum, birey olma ve kendi potansiyelini gerçekleştirme özgürlüğü ile doğrudan ilgilidir. Donnelly (1989), "Uluslararası İnsan Hakları" adlı çalışmasında, insan haklarının uygulanmasında Batı liberal siyasi düşünce geleneğinin belirleyici olduğunu vurgular. Bu perspektif, insan haklarının ulusal, uluslararası ve ahlaki evrenselliğinin tarihsel olarak Batı liberalizmi ile şekillendiğini ortaya koyar.

Nozick'e göre, bireylerin hakları sabittir ve istemedikleri şeyler kendilerine yaptırılamaz. Nozick, adalet teorisini üç ilkeyle açıklar: kazanımlarda adalet, gönüllü transfer ve yolların yokluğu; daha sonra dördüncü bir ilke olarak düzeltici adaleti ekler. Bu ilke, geçmişte haksızlığa uğramış kişilerin torunlarının durumunun düzeltilmesini içerir. Bu perspektiften bakıldığında, uluslararası hukuk tarafından sorumluluk üstlenilmeyen mültecilerin ve göçmenlerin gelecekte dezavantajlı konuma düşebileceği öngörülmekte ve dolayısıyla haklarının korunması adaletin bir gereği olarak değerlendirilmektedir. Vergara (2006) ise Thomas Paine'in kamu ve insan hakları öğretisini incelerken, toplumun ve bireylerin birbirine karşı adalet ve sorumluluk bilincine sahip olması gerektiğini vurgular. Bu bağlamda, insan hakları yalnızca bireysel bir kavram olmayıp, aynı zamanda toplumsal sorumluluk ve dayanışmayı da içerir. Böylece liberal teori, birey özgürlüğü ile toplumsal adaleti dengeleyen bir perspektif sunmaktadır.

Liberal teori, göç ve mülteci politikaları bağlamında da birey haklarının korunmasını merkeze alır. Devletin güvenlik ve kamu düzeni yetkileri, bireylerin temel hak ve özgürlüklerini ihlal etmemelidir. Bu çerçevede geri gönderme merkezleri, yalnızca düzensiz göçle mücadeleye yönelik idari araçlar değil; bireylerin insan onuru, hukuki güvencelere erişim ve temel haklarını fiilen kullanabilme hakkı ile dengelenmesi gereken mekanizmalar olarak ele alınmalıdır.

Liberal teori, bireylerin kendi hayatlarını yönetme özgürlüğünü ve temel haklarını devredilemez olarak görürken, devletin yetkilerini şeffaflık, hesap verebilirlik ve hukuki denetim mekanizmaları ile sınırlı tutmasını öngörür. Bu perspektif, geri gönderme merkezlerinde ortaya çıkabilecek hak ihlallerinin önlenmesine katkı sağlar. Ayrıca, liberal teori yalnızca bireysel hakların korunmasını değil, toplumsal adalet ve sorumluluk bilincini de vurgular. Bu bağlamda, göçmen ve mültecilerin haklarının korunması, yalnızca hukuki bir zorunluluk değil, aynı zamanda toplumsal adaletin sağlanması ve liberal değerlerin uygulanması açısından da elzemdir.

Bu kuramsal çerçeve, Türkiye'deki geri gönderme merkezlerinin işleyişi bağlamında değerlendirildiğinde daha somut bir anlam kazanmaktadır. Liberal insan hakları yaklaşımı, bireyin özgürlüğünü ve insan onurunu merkeze alırken, idari gözetim uygulamalarının bu hakları sınırlayan istisnai tedbirler olarak kalmasını gerektirir. Ancak CPT bulguları, bazı durumlarda idari gözetimin süresi, koşulları ve denetimi bakımından bu sınırların aşılabildiğini göstermektedir. Benzer şekilde, adalet ve eşitlik ilkelerine vurgu yapan çağdaş liberal teori açısından bakıldığında, göçmen ve sığınmacıların hukuki güvencelere eşit erişiminin sağlanamaması önemli bir sorun alanı olarak öne çıkmaktadır. Dolayısıyla teorik çerçeve, ampirik bulgularla birlikte değerlendirildiğinde, geri gönderme merkezlerinin insan hakları standartlarıyla uyumunun sınırlı olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Bu çerçevede liberal insan hakları yaklaşımı, geri gönderme merkezlerinde uygulanan idari gözetim pratiklerini yalnızca hukuki bir düzenleme alanı olarak değil, bireyin devredilemez hakları karşısında sınırlandırılması gereken bir kamu gücü kullanımı olarak değerlendirmeyi mümkün kılmaktadır.

Türkiye'de Göç Politikaları ve Geri Gönderme Merkezleri

İnsan hakları alanındaki çalışmalar, tarihsel süreç içerisinde farklı toplumsal ihtiyaçlar, siyasal dönüşümler ve normatif tartışmalar doğrultusunda sürekli olarak yeniden biçimlenmiştir. Bu literatür, belirli toplumsal grupların diğer-

lerine kıyasla daha ayrıcalıklı, daha özgür ve daha görünür bir yaşam sürmesini "doğal" ya da "meşru" kabul eden yaklaşımları eleştirel bir süzgeçten geçirerek, eşitlik ve insan onuru ilkelerinin altını giderek daha güçlü biçimde çizmeye başlamıştır. Bu bağlamda insan haklarının önemi, yalnızca evrensel düzeyde değil, Türkiye bağlamında da siyasal, sosyal ve kültürel alanlarda yürütülen araştırmalara yön veren temel bir referans çerçevesi hâline gelmiştir.

İnsan haklarının etkili biçimde korunabilmesi, bireylerin haklarının kapsamına ve içeriğine ilişkin farkındalık geliştirilmesi ve gerektiğinde bu hakları savunabilecek bilgi ve araçlara erişilebilmesiyle yakından ilişkilidir. Nitekim günlük yaşam pratiklerinde "hak" kavramı sıklıkla kullanılmakla birlikte, hangi haklara sahip olunduğu ve ihlal hâllerinde başvuru yollarının neler olduğu çoğu zaman ancak bir ihlal deneyimi sonrasında görünür hâle gelmektedir. Bu durum, insan hakları alanında normatif ilkeler ile uygulama pratikleri arasındaki mesafenin kapatılmasını gerekli kılmaktadır. Dolayısıyla insan hakları çalışmalarında, hakların felsefi ve kuramsal temellerini açıklayan analizlerin; hakların pratik düzeyde nasıl güvence altına alındığını, hangi mekanizmalarla korunduğunu ve ihlaller karşısında nasıl işletilebileceğini ortaya koyan uygulama odaklı yaklaşımlarla birlikte ilerlemesi hem akademik üretim hem de toplumsal farkındalık açısından belirleyici bir önem taşımaktadır.

Kültürel farklılıkların anlaşılması, bireylerin doğuştan sahip oldukları haklara ilişkin farkındalık geliştirmesi ve hak arama süreçlerinde içinde bulundukları toplumsal, ekonomik ve kurumsal koşulları doğru biçimde değerlendirebilmesi açısından kritik bir işleve sahiptir. Bu nedenle kültürel farklılıkların tanınması ve gözetilmesi, göçmenler ile sığınmacıların hak temelli politikalar aracılığıyla desteklenmesini kolaylaştırmakta; aynı zamanda ayrımcılık ve dışlanma pratiklerinden kaynaklanan hak ihlallerinin önlenmesi bakımından da önemli bir zemin oluşturmaktadır. Nitekim insan hakları düşüncesinin merkezinde, tüm insanların özgür ve eşit olduğu kabulü yer almakta; bu ilkenin herhangi bir ayrım gözetmeksizin uygulanması, hak rejiminin evrensellik iddiasının temel koşulu olarak ortaya çıkmaktadır.

İnsan hakları, sosyal ve siyasal bilimlerde normatif ve kurumsal boyutlarıyla ele alınan temel bir çalışma alanı olup, bu alanda kuram ile uygulama arasındaki ilişkinin birlikte değerlendirilmesi, hakların kâğıt üzerindeki tanımından fiili güvence düzeyine geçişte belirleyici olmaktadır. Alemin ve Bekce (2021), Türkiye'ye farklı nedenlerle gelen Suriye uyruklu bireylerin başlangıçta devlet söyleminde "misafir" olarak tanımlandığını; ancak zaman içinde kamusal tartışmada "sığınmacı", "göçmen" ve "mülteci" gibi farklı kavramlarla anılmaya başlandığını belirtmektedir. Bu kavramsal değişim, göç

yönetimi ve toplumsal algı bakımından önemli sonuçlar üretmekte; özellikle çocukların eğitim ve uyum süreçlerinde hak temelli yaklaşımların gerekliliğini daha görünür kılmaktadır.

Evrensel insan hakları sözleşmelerinin varlığı ve bu sözleşmelerin geniş bir uluslararası kabul görmesi, bireylerin insan olmaktan kaynaklanan haklarının tanınması bakımından normatif bir güvence zemini oluşturmakta; eşitlik ve özgürlük ilkelerinin devletler nezdinde ortak bir referans çerçevesi hâline gelmesine katkı sunmaktadır. Bu çerçeve, bireylerin toplum ve hukuk düzeni karşısında keyfî muameleye maruz kalmamasını ve haklarının korunmasına ilişkin asgari standartların tesis edilmesini amaçlamaktadır. Liberalizm ile insan hakları arasındaki ilişkinin analizi ise öncelikle, insan haklarının kavramsal kapsamının nasıl tanımlandığı, bu hakların hangi normatif ve kurumsal süreçler aracılığıyla belirlendiği, uluslararası sözleşmelerde hangi hak kategorileri altında düzenlendiği ve evrensellik iddiasının kültürel farklılıklar karşısında nasıl tartışıldığı gibi başlıkların sistematik biçimde ele alınmasını gerektirmektedir. Yayla'ya göre liberalizm, insanlığa hizmet etme açısından kolektivist ideolojilere kıyasla daha elverişli olup, ahlaki bakımdan da onlara göre daha üstün bir konumda bulunmaktadır (Yayla, 2013: 64). Bu bağlamda liberal düşünce, bir yandan doğuştan gelen (devredilemez) haklar fikrini merkeze alırken, diğer yandan hakların korunması ve ihlallerin önlenmesi açısından devletin yetkilerinin sınırlandırılması, hesap verebilirliğin güçlendirilmesi ve hukuki güvencelerin işletilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Liberal gelenekte, toplumsal düzenin kendiliğinden oluştuğu fikri savunulmaktadır (Yayla, 2014: 167). Dolayısıyla liberal yaklaşım, devletin yalnızca düzen sağlayan bir aktör değil, aynı zamanda bireylerin temel hak ve özgürlüklerini korumakla yükümlü bir "yükümlülük sahibi" olarak konumlandırılmasına dayanmaktadır.

Türkiye'de göç politikaları ve geri gönderme merkezleri bağlamında ortaya çıkan tartışmalar, bu normatif çerçevenin uygulama düzeyindeki karşılığını somut biçimde görünür kılmaktadır. Arap Baharı ve sonrasında yaşanan çatışmalar sonucunda çok sayıda insan yerinden edilmiş ve mülteci durumuna düşmüştür (Batur, 2019: 78). Arap Baharı sonrasında bölgesel hareketliliğin hızlanması ve özellikle 2011'den itibaren Suriye kaynaklı kitlesel göç akınının yoğunlaşmasıyla Türkiye, kapsamı ve sürekliliği yüksek bir göç yönetimi gündemiyle karşı karşıya kalmıştır (Duman & Özdemirci, 2020). Başlangıçta geçici barınma merkezleri (kamplar) ekseninde şekillenen koruma pratiği, zaman içinde yerleşikleşme eğilimlerinin artmasıyla birlikte, barınma, çalışma, eğitim ve sosyal uyum gibi alanlarda daha kalıcı politika düzenlemelerini gerekli kılmıştır. Başlangıçta, koruma pratiği geçici barınma merkezleri

(kamplar) ekseninde şekillenmiştir. Zaman içinde yerleşikleşme eğilimlerinin artması, barınma, çalışma, eğitim ve sosyal uyum gibi alanlarda daha kalıcı politika düzenlemelerini gerekli kılmıştır. Bu bağlamda, göçmenlerin ve sığınmacıların konaklama ve yaşam koşullarının insan onuruna uygun biçimde düzenlenmesi; idari gözetim ve sınır dışı süreçlerinin ise hukuki güvenceler, şeffaflık ve denetlenebilirlik ilkeleri doğrultusunda yürütülmesi büyük önem taşımaktadır. Bu yaklaşım hem ulusal mevzuatın amaçları hem de Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası insan hakları yükümlülükleri ile uyumlu bir çerçeve sunmaktadır. Türkiye Büyük Millet Meclisi İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu Raporuna göre; Edirne, Kırklareli ve İstanbul illerinde bulunan geri gönderme merkezlerine ilişkin incelemeler, bu merkezlerin işleyişine, sunulan hizmetlere ve barınan kişilerin koşullarına dair önemli bulgular ortaya koymaktadır.[5] İl sağlık müdürlüğü tarafından görevlendirilen bir doktorun haftada bir gün merkeze gelerek sağlık sorunu yaşayan kişileri muayene ettiği, doktorun bulunmadığı günlerde ise hastalananların Haseki Hastanesine sevk edildiği görülmektedir. Acil durumlarda ambulans hizmeti sağlanmaktadır. Psikolojik destek hizmeti ise İnsan Kaynağını Geliştirme Vakfı aracılığıyla haftada bir gün merkeze gelen psikolog tarafından verilmekte, ancak bu hizmet yalnızca kadınlara yönelik sunulmaktadır (Türkiye Büyük Millet Meclisi İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu, 2012, 13-14).

Türkiye Büyük Millet Meclisi İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu Raporuna göre[6]; Merkezde barınan kişilerin temel ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik olarak kadınlara kişisel hijyen malzemeleri, tüm barınanlara ise temizlik malzemeleri ücretsiz şekilde dağıtılmaktadır. Ayrıca kıyafeti bulunmayanlara giysi yardımı yapılmakta; özellikle Pakistan, Afganistan ve Bangladeş uyruklu kişilerin yıpranmış kıyafetlerinin yenileriyle değiştirildiği ifade edilmektedir. Çocuklara yönelik olarak oyuncak ve günlük süt temini uygulamalar arasındadır (Türkiye Büyük Millet Meclisi İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu, 2012, 13-14). Merkezin fiziksel konumunun kaçmaya elverişli olması nedeniyle, barınan yetişkinlerin yalnızca haftada bir gün çoğunlukla pazar günleri ve hava koşullarının uygun olduğu zamanlarda bahçeye çıkarıldığı belirtilmektedir. Buna karşılık çocukların havalandırmadan daha serbest şekilde yararlanabildiği anlaşılmaktadır. Boş zamanların değerlendirilmesi ve meslek edinimine katkı sağlanması amacıyla çeşitli sosyal faaliyetler de sunulmaktadır. Bu kapsamda spor aletlerinin kullanımı mümkün kılınmakta ve İstanbul Büyükşehir Belediyesi Sanat ve Meslek Eğitimi Kursları (İSMEK)

5 Türkiye Büyük Millet Meclisi İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu, *Edirne, İstanbul ve Kırklareli İllerinde Bulunan Geri Gönderme Merkezleri Hakkında İnceleme Raporu*, 2012, s. 13-14.

6 Aynı eser, s. 13-14.

tarafından görevlendirilen eğitmenler aracılığıyla takı yapımı gibi kurslar düzenlenmektedir. Ayrıca merkezde ibadet ihtiyacını karşılayacak alanlar da bulunmaktadır.

2010 yılında İçişleri Bakanlığı tarafından yayımlanan genelge doğrultusunda, geri gönderme merkezindeki kişilere, anladıkları dilde hazırlanmış bilgilendirme formları verilmektedir. Bu formlarda merkeze alınma nedenleri, sahip olunan haklar ve uyulması gereken kurallar yer almakta olup farklı dillerde hazırlanmıştır. Öte yandan, herhangi bir suç nedeniyle yakalanıp sınır dışı işlemleri tamamlanana kadar merkezde tutulan kişilerin de bulunduğu, belirtilmiştir. (Türkiye Büyük Millet Meclisi İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu, 2012, 13-14).

Türkiye, 14 Eylül 2005 tarihinde İşkenceye ve Diğer Zalimane, Gayriinsanî veya Küçültücü Muamele veya Cezaya Karşı Birleşmiş Milletler Sözleşmesine Ek İhtiyari Protokolü (OPCAT)'ü imzalamış, 2011 yılında yürürlüğe giren bu düzenleme ile ulusal ve uluslararası bağımsız mekanizmaların özgürlüğünden yoksun bırakılan kişilerin bulunduğu yerlere düzenli ziyaretler gerçekleştirmesini kabul etmiştir. Bu çerçevede geri gönderme merkezleri de denetime açık alanlar arasında yer almaktadır. Hukuki dayanağını 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu'ndan alan geri gönderme merkezleri, söz konusu kanunun 58'inci maddesi uyarınca idari gözetim altına alınan yabancıların tutulduğu yerlerdir. Bu merkezler Bakanlık tarafından işletilmekte olup, gerekli durumlarda kamu kurumları, a göç alanında uzman sivil toplum kuruluşlarıyla iş birliği yapılabilmektedir. Merkezlerin kuruluşu, yönetimi, işletilmesi ve denetimine ilişkin usul ve esaslar ise ilgili yönetmeliklerle düzenlenmektedir (Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurulu, 2023). Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurulu'nun 02.05.2023 tarih ve 2023/354 sayılı kararı da bu çerçevede kabul edilmiştir.[7]

İnsan hakları kavramı ve insan hakları kuramı, ekonomik, sosyal ve kültürel haklardan işçi haklarına, çocuk haklarından çevre, hasta ve yaşlı haklarına, barış hakkından kültürel haklara uzanan geniş bir yelpazede tartışılmakta; siyasal ve hukuki mekanizmalar aracılığıyla talep edilebilir bir nitelik kazanmaktadır. Bu çeşitlilik, insan hakları fikrinin özgür bir toplum düzeninde nasıl temellendirileceği ve hangi ilkeler doğrultusunda kurumsallaştırılacağı sorularını da gündeme getirmiştir. Nitekim felsefi literatür, insan haklarının tanımı, kapsamı ve meşruiyet zemini üzerine kapsamlı tartışmalar üretmiş; böylece hakların yalnızca normatif (teorik) düzeyde değil, aynı zamanda politika

7 Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurulu, 02.05.2023 tarihli ve 2023/354 sayılı karar.

üretimi ve uygulama süreçlerinde yol gösterici olabilecek bir düşünsel çerçeve içinde değerlendirilmesine imkân sağlamıştır (Rittsteg, 1997; Uslu, 2020).

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından gelişen uluslararası insan hakları hukukunda evrensellik ilkesi ön plana çıkmış, baskın görüş ise ayrımcılık yasağı çerçevesinde bireylere tanınan hakların azınlıkların korunmasını da mümkün kılacağını ileri sürmüştür (Çavuşoğlu, 2001: 53).Rittsteg (1997), Avrupa'da dinin giderek daha fazla "özel alan"a çekilmesi ve hoşgörü anlayışının kurumsallaşmasıyla birlikte, azınlık sorunlarının belirgin biçimde etnik kimlikler etrafında biçimlendiğini belirtmektedir. Yazara göre azınlık haklarının tarihsel olarak görünür hâle gelmesi, on dokuzuncu yüzyıl Avrupa'sında güçlenen etnik milliyetçiliğe verilen bir tepki olarak okunabilir. Bu bağlamda, ortak bir dilin, tarihsel anlatıların ve biyolojik kökene ilişkin kurguların etnik miti besleyen temel bileşenler olduğu; söz konusu mitin ise ulus-devlet talebini güçlendiren bir siyasal mobilizasyon zemini yarattığı vurgulanmaktadır (Rittsteg, 1997). Uslu (2020) ise Hobbes'un insan doğası ve akıl kuramı arasındaki ilişkiyi öne çıkararak, hakların korunması bağlamında düzen ve güvenliğin düşünsel temellerine dikkat çekmektedir. Uslu'ya göre (2020) Hobbes, onuru insanı diğer canlılardan ayıran bir özellik olarak kabul etmekle birlikte, bunun hakikati aramada asli bir nitelik olmadığını; buna karşılık aklın, bireylerin hayatta kalma stratejileri ile barışın kurulması ve sürdürülmesi süreçlerinde belirleyici bir rol oynadığını savunur. Bu yaklaşım, göçmenlerin ve sığınmacıların haklarının korunmasında devletin sorumluluğunu ve toplumsal barışın sürdürülebilirliği açısından hak temelli politikaların önemini kavramsallaştırmak bakımından işlevsel bir perspektif sunmaktadır (Uslu, 2020).

Bu çerçevede, geri gönderme merkezlerinde düzenli ve bağımsız denetim ziyaretlerinin artırılması, tutulma koşullarına ilişkin asgari standartların açık biçimde belirlenmesine yönelik hızlı ve etkili başvuru mekanizmalarının oluşturulması somut politika adımları olarak değerlendirilebilir. Türkiye'de geri gönderme merkezlerine ilişkin mevcut kapasite ve kullanım oranları, Avrupa'daki benzer uygulamalarla karşılaştırıldığında, uluslararası standartlarla uyum bakımından belirli bir potansiyelinde bulunmuştur. Özellikle göçmen çocuklar ve kadınlar açısından koruyucu ve bütüncül hizmetlerin güçlendirilmesi; sağlık, eğitim ve psikososyal destek mekanizmalarının erişilebilirliğinin artırılmasına; kültürel uyum ve dil destek programlarının yaygınlaştırılmasına, hak temelli yaklaşımın kurumsallaştırılmasına ve olası hak ihlallerinin önlenmesine katkı sağlayacaktır.

Türkiye'de Geri Gönderme Merkezlerinin Kurumsal Kapasitesi ve Demografik Yapısı

Türkiye'de göç yönetimi, 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu çerçevesinde kurumsallaşmış olup, bu alandaki temel yetkili kurum Göç İdaresi Başkanlığıdır. Başkanlık; düzenli ve düzensiz göç, uluslararası koruma, sınır yönetimi ve uyum politikaları gibi alanlarda faaliyet göstermekte ve göç yönetimini insan hakları, kamu düzeni ve ulusal güvenlik dengesi içrisinde yürütmektedir. Bu kapsamda kurum, stratejik planlama, performans yönetimi ve kurumsal koordinasyon mekanizmaları aracılığıyla göç süreçlerini etkin ve sürdürülebilir bir şekilde yönetmeyi hedeflemektedir (Göç İdaresi Başkanlığı, 2023, s. 11; Göç İdaresi Başkanlığı, 2024, s. 6).

Göç İdaresi Başkanlığı, merkez, taşra ve yurt dışı teşkilatlarından oluşan kapsamlı bir örgüt yapısına sahiptir. Taşra teşkilatı kapsamında 81 ilde faaliyet gösteren il göç idaresi müdürlükleri ile geri gönderme merkezleri ve diğer uygulama birimleri yer almakta, bu sayede göç yönetimine ilişkin hizmetler ülke genelinde yaygın ve koordineli bir biçimde sunulmaktadır. Kurum aynı zamanda düzensiz göçle mücadele, uluslararası koruma süreçlerinin yürütülmesi ve geri gönderme merkezlerinin yönetimi gibi alanlarda uzmanlaşmış birimlere sahiptir (Göç İdaresi Başkanlığı, 2024, s. 11-12; Göç İdaresi Başkanlığı, 2023, s. 21-22).

Türkiye'nin göç yönetimi anlayışı, yalnızca güvenlik odaklı bir yaklaşımın ötesine geçerek insan hakları, insani sorumluluk ve uluslararası iş birliği temelinde şekillenmektedir. Bu yaklaşım, göçü çok boyutlu bir olgu olarak ele almakta; hem düzenli göç politikalarının geliştirilmesini hem de düzensiz göçle etkin mücadeleyi birlikte hedeflemektedir. Bu doğrultuda Türkiye, tarihsel birikimi, insani değerleri ve hukuki altyapıyı bir araya getirerek uluslararası alanda örnek gösterilen bir göç yönetimi modeli ortaya koymaktadır (Göç İdaresi Başkanlığı, 2025, s. 7-10). Düzensiz göçle mücadele kapsamında Türkiye, sınır güvenliğinin güçlendirilmesi, göçmen kaçakçılığıyla mücadele ve geri gönderme süreçlerinin etkin şekilde yürütülmesine yönelik çeşitli politikalar geliştirmiştir. Ayrıca bu merkezlerin güvenlik, izleme ve yönetim süreçleri teknolojik sistemlerle desteklenmekte ve düzenli denetim mekanizmalarına tabi tutulmaktadır (Göç İdaresi Başkanlığı, 2025, s. 37-40).

Genel olarak Türkiye'nin göç politikası, insan haklarına saygı ile kamu güvenliği arasında bir denge kurmayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda göç yönetimi süreçlerinde hem uluslararası hukuk normları hem de ulusal mevzuat esas alınmakta; göçmenlerin haklarının korunması ile kamu düzeninin

sağlanması birlikte ele alınmaktadır. Bu yaklaşım, Türkiye'nin göç yönetimini yalnızca idari bir süreç olmaktan çıkararak aynı zamanda sosyal ve insani bir politika alanı haline getirmektedir (Göç İdaresi Başkanlığı, 2023, s. 11; Göç İdaresi Başkanlığı, 2025, s. 9).

Tablo 1: Türkiye'deki Geri Gönderme Merkezlerinin Kapasite ve Kullanım Oranları

Yıl	Merkez Sayısı	Toplam Kapasite (Kişi)	Kullanım Oranı (%)	Ortalama Kalış Süresi (Gün)
2015	18	7,500	80	45
2020	25	16,000	90	60
2024	30	20,000	85	55

Kaynak: Göç İdaresi Başkanlığı, 2024[8]

Göç İdaresi Başkanlığı'nın 2024 verilerine göre, Türkiye'de 30 geri gönderme merkezi faaliyet göstermektedir ve bu merkezlerin toplam kapasitesi yaklaşık 20.000 kişi olarak belirlenmiştir (Göç İdaresi, 2024). Merkezlerin sayısı ve kapasitesi yıllar içinde önemli artış göstermiş olup, 2015 yılında 18 merkez ve 7.500 kişilik kapasite, 2020 yılında 25 merkez ve 16.000 kişilik kapasiteye ulaşmış, 2024 itibarıyla 30 merkeze ve 20.000 kişilik toplam kapasiteye erişmiştir. Ortalama kalış süreleri ise 2015'te 45 gün iken, 2020'de 60 güne çıkmış ve 2024'te 55 güne düşmüştür. Bu veriler, geri gönderme merkezlerinin kapasite kullanımındaki değişimlerin yanı sıra, göç yönetimindeki dinamikleri de ortaya koymaktadır. Merkezlerde kalan bireylerin demografik dağılımı, göç politikalarının ve insan hakları uygulamalarının analizinde kritik bir öneme sahiptir. 2024 itibarıyla merkezlerdeki göçmenlerin yaklaşık %40'ı Suriyeli, %25'i Afgan, %15'i Iraklı ve %20'si diğer uyruklardan oluşmaktadır (Göç İdaresi, 2024, UNHCR, 2023;). Bu demografik çeşitlilik, geri gönderme merkezlerinde sunulan hizmetlerin farklı kültürel, dilsel ve sosyal ihtiyaçlara cevap verecek şekilde tasarlanmasının gerekliliğini ortaya koymaktadır.

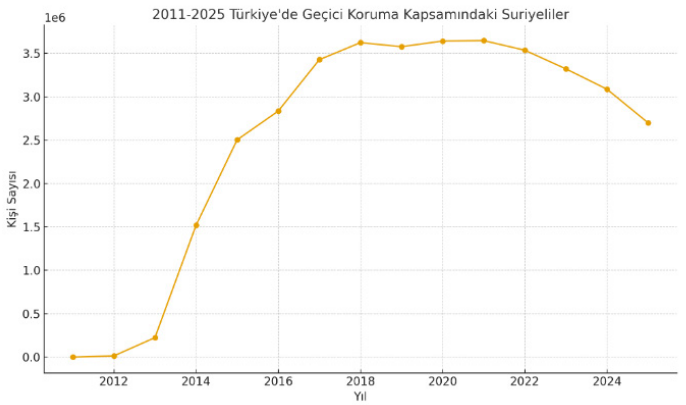
Geri gönderme merkezlerinin işleyişi, uluslararası insan hakları standartları çerçevesinde de değerlendirilmelidir.

Göçmenlerin ekonomik ve sosyal etkileri de göz önünde bulundurulmalıdır. 12. Kalkınma Planı'na göre, göçmenlerin sağlık ve eğitim hizmetlerine erişim maliyetlerinin 2023 itibarıyla kamunun hak temelli çalışmaları artırdığı belirlenmiştir (T.C. Cumhurbaşkanlığı, 2023). Eğitim bağlamında, Suriyeli çocukların okula erişimi önemli bir göstergedir. Alemin ve Bekce

8 Tablo 1: Türkiye'deki Geri Gönderme Merkezlerinin Kapasite ve Kullanım Oranları

(2021) tarafından yapılan çalışmalara göre, 2015'te Suriyeli çocukların yalnızca %25'i okula erişim sağlayabilmiş, %75'i ise erişim sorunu yaşamıştır. 2020'de okula erişim sağlayan çocukların oranı %60'a yükselmiş, 2024'te ise %65 seviyesine ulaşmıştır. Buna karşılık okula erişim sorunu yaşayan çocukların oranı sırasıyla %75, %40 ve %35 olarak kaydedilmiştir (Alemin & Bekce, 2021; Milli Eğitim Bakanlığı, 2024). Bu veriler, göçmen çocukların eğitim hakkına erişiminin hala kısıtlı olduğunu ve politika önerilerinin somutlaştırılması gerektiğini göstermektedir. İnsan hakları, bireylerin doğuştan sahip olduğu evrensel haklar olarak tanımlanmakta ve uluslararası belgelerle güvence altına alınmaktadır (Freeman, 2002; Clapham, 2007). Ulusal ve uluslararası raporlar, sivil toplum kuruluşlarının saha çalışmaları ve hukuki değerlendirmeler, bu merkezlerin insan hakları odaklı iyileştirilmesine yönelik politika önerilerinin geliştirilmesinde temel veri kaynaklarını oluşturmaktadır (Aytekin, 2020; Güre, 2021; Sirkeci & Cohen, 2015).

2011-2025 Türkiye'de Geçici Koruma Kapsamındaki Suriyeliler

[9]

Göç İdaresi, 2025

Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin (UNHCR) 2023 yılı raporuna göre, dünya genelinde yerinden edilmiş kişi sayısı 117 milyona ulaşmıştır. Yerinden edilmenin temel sebepleri arasında iç savaşlar, devlet dışı aktörlerin müdahaleleri ve giderek etkisini artıran iklim krizinin yol açtığı yaşam alanı kayıpları bulunmaktadır. Böylece göçmen haklarının korunması, hak ihlallerinin önlenmesi ve devletlerin göç politikalarını şekillendirirken iltica süreçleri ile uluslararası sözleşmeleri dikkate almak zorunda kalmaları,

9 Göç İdaresi verilerine göre, 2011-2025 Türkiye'de Geçici Koruma Kapsamında Suriyeliler

daha görünür ve tartışılır hale gelmiştir (UNHCR, 2023).

12. Kalkınma Planı'nda düzensiz göçle etkin mücadele kapsamında geri gönderme merkezlerinin yeniden yapılandırıldığı, kurumsal kapasitelerinin güçlendirildiği ve artan göçmen hareketliliğine cevap verebilecek şekilde kapasite artışı sağlandığı vurgulanmaktadır (T.C. Cumhurbaşkanlığı, 2023). Bununla birlikte, resmi istatistiklerde merkez bazlı kişi sayıları, ortalama kalış süreleri ve demografik dağılımlar düzeyde paylaşılmaktadır.

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından 10 Aralık 1948 tarihinde kabul edilen İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, mültecilerin ırk, din, milliyet, sosyal grup üyeliği veya siyasi görüş gibi sebeplerle zulüm görme riski altında bulundukları ülkelerine geri gönderilemeyeceklerini hükme bağlayarak, geri göndermeme (non-refoulement) ilkesini uluslararası hukuk düzeyinde güvence altına almıştır (BM Genel Kurulu, 1948; Cenevre Sözleşmesi, 1951). Ancak, söz konusu sözleşmelerin getirdiği hak ve yükümlülükler, farklı devletlerin iç hukuk düzenlemeleri ve siyasi yaklaşımları çerçevesinde çeşitli sınırlamalara tabi tutulabilmektedir. Söz konusu durum, özellikle Ortadoğu ve Asya'dan gelen göçmenlerin hukuki statülerinin belirlenmesinde önemli farklılıklara yol açmakta, bu kişilerin uzun vadeli entegrasyon süreçlerini ve uluslararası koruma mekanizmalarına erişimlerini sınırlayabilmektedir. Uluslararası göç hukukunun bu çerçevesi, Türkiye'deki göç politikalarının şekillenmesinde de doğrudan etkili olmuştur. Göç İdaresi Başkanlığı'nın kurulmasına zemin hazırlayan 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu (YUKK), 2013 yılında yürürlüğe girerek sığınma ve iltica süreçlerinin yasal çerçevesini oluşturmuş, uluslararası koruma başvurularının değerlendirilmesi, şartlı mülteci statüsünün tanınması ve geri gönderme merkezlerinin idaresi gibi konularda kurumsal yapıyı belirlemiştir (YUKK, 2013). Türkiye, bu düzenlemelerle birlikte göç yönetimini daha kurumsal, sistematik ve uluslararası normlarla uyumlu bir hale getirmeye çalışmış; artan göç baskısı karşısında hukuki ve idari kapasitesini güçlendirmeyi hedeflemiştir. Bununla birlikte, göçün yalnızca bir güvenlik ya da hukuki mesele değil, aynı zamanda sosyal, kültürel ve ekonomik bir olgu olduğu gerçeği, göç politikalarının çok boyutlu bir perspektifle ele alınmasını zorunlu kılmaktadır.

Sonuç

Bu çalışma, Türkiye'deki geri gönderme merkezlerini uluslararası insan hakları hukuku, Avrupa insan hakları rejimi ve liberal insan hakları yaklaşımı çerçevesinde incelemiştir. Çalışmanın temel bulgusu, Türkiye'de geri gönderme merkezlerinin hukuki olarak belirli normatif güvencelere dayandırılmış

olmasına rağmen, uygulamada bu güvencelerin her zaman etkili ve bütünlüklü biçimde hayata geçirilemediğidir. Özellikle CPT raporları ile AİHM içtihatları birlikte değerlendirildiğinde, tutma koşulları, hukuki yardıma erişim, tercüman desteği, idari gözetimin süresi ve etkili başvuru hakkı bakımından incelendiği görülmektedir (CPT, 2017, 2020; ECHR, 2009).

Uluslararası düzeyde zorla yerinden edilmenin artışı, geri gönderme merkezlerini yalnızca göç yönetiminin teknik unsurları olmaktan çıkarmış; bu merkezleri insan hakları standartlarının doğrudan sınandığı kurumsal alanlar hâline getirmiştir. UNHCR'nin güncel verileri, küresel ölçekte zorla yerinden edilmiş kişi sayısının tarihsel olarak en yüksek seviyelere ulaştığını göstermektedir. Bu bağlamda geri göndermeme ilkesi, kötü muamele yasağı ve etkili başvuru hakkı, geri gönderme merkezlerinin işleyişini değerlendirmede temel ölçütler olarak öne çıkmaktadır (UNHCR, 2024). Türkiye bakımından da bu merkezler, yalnızca düzensiz göçle mücadele aracı olarak değil, aynı zamanda devletin uluslararası koruma yükümlülükleri ile kamu düzeni politikaları arasındaki dengeyi yansıtan kurumsal yapılar olarak değerlendirilmelidir.

Türkiye'nin 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu ile göç yönetimini daha sistematik ve kurumsal bir çerçeveye oturtmuş olması önemli bir gelişmedir. Bununla birlikte, normatif düzenleme ile uygulama arasında hâlen belirgin bir mesafe bulunmaktadır. AİHM'in *Soering v. the United Kingdom, Chahal v. the United Kingdom ve Abdolkhani and Karimnia v. Turkey* kararlarında ortaya koyduğu yaklaşım, geri göndermeme ilkesinin yalnızca hukuki bir formülasyon olmadığını; aynı zamanda devletin sınır dışı ve gözetim uygulamalarını doğrudan sınırlayan bağlayıcı bir insan hakları standardı olduğunu göstermektedir (ECHR, 1989, 1996, 2009). Bu nedenle geri gönderme merkezlerinin hukuka uygunluğu, yalnızca ulusal mevzuata dayanıp dayanmadıkları üzerinden değil; bu merkezlerde tutulan kişilerin fiilen hangi koşullarda tutulduğu, hangi usuli güvencelere erişebildiği ve gönderilecekleri ülkede ne tür risklerle karşılaşabilecekleri üzerinden değerlendirilmelidir.

CPT'nin Türkiye'ye ilişkin raporları da benzer biçimde, geri gönderme merkezlerinde idari gözetimin bazı durumlarda fiziksel koşulların her merkezde aynı düzeyde olmadığını ve özellikle hukuki erişim ile sağlık hizmetleri bakımından çalışmalar yürüttüğünü ortaya koymaktadır. Her ne kadar son yıllarda bazı merkezlerde fiziksel kapasitenin artırılması ve belirli hizmetlerde iyileştirme sağlanması yönünde adımlar atılmış olsa da, bu gelişmelerin tüm merkezlerde aynı ölçüde gerçekleşmediği anlaşılmaktadır. Bu durum, geri gönderme merkezlerinin yalnızca kapasite artışıyla değil, uygunluk ve usuli güvence ölçütleriyle değerlendirilmeye çalışılmıştır (CPT, 2017, 2020).

Liberal insan hakları yaklaşımı açısından bakıldığında, devletin göç yönetimi yetkisi mutlak değildir. Kamu düzeni ve güvenlik gerekçeleri, bireyin yaşam hakkı, kişi özgürlüğü, insan onuru ve kötü muamele yasağı gibi temel haklarının önüne geçemez. İdari gözetim istisnai bir tedbir olarak uygulanmalı; süresi belirsizleşmemeli, otomatikleşmemeli ve fiilen cezalandırıcı bir niteliğe bürünmemelidir. Aynı şekilde gözetim altındaki bireylerin avukata erişimi, tercüman desteği, sağlık ve psikososyal destek hizmetleri ile etkili başvuru mekanizmalarına ulaşımı açık ve güvence altına alınmış bir sistem içinde işletilmelidir (Carens, 2013; Donnelly, 2013).

İncelenen belgeler kapsamında elde edilen bulgular, Türkiye'de geri gönderme merkezlerinin uluslararası standartlarıyla daha uyumlu hale getirilebilmesi için bazı yapısal politika düzenlemelerine ihtiyaç olduğunu göstermektedir. Bu çerçevede, öncelikle geri gönderme merkezlerinin etkin ve düzenli biçimde denetlenebilmesi amacıyla ulusal ve uluslararası bağımsız izleme mekanizmalarının güçlendirilmesi ve denetim süreçlerinin daha şeffaf hale getirilmesi gerekmektedir. Ayrıca, idari gözetimin uluslararası standartlara uygun biçimde istisnai bir tedbir olarak uygulanması ve alternatif mekanizmaların (örneğin yükümlülük temelli denetim modelleri) daha yaygın şekilde kullanılması gerekmektedir.

Bu çerçevede çalışmanın temel politika önerileri dört başlık altında toplanabilir. İlk olarak, geri gönderme merkezlerinde bağımsız ve düzenli denetim mekanizmaları güçlendirilmelidir. CPT tavsiyeleri ile ulusal denetim organlarının bulgularının uygulamaya yansıması daha sistematik biçimde izlenmelidir. İkinci olarak, hukuki yardım ve etkili başvuru hakkı pratikte erişilebilir hâle getirilmelidir. Bu kapsamda ücretsiz hukuki danışmanlık, tercüman desteği ve sınır dışı kararlarına karşı etkili itiraz yolları güvence altına alınmalıdır. Üçüncü olarak, idari gözetimin süresi ve koşulları insan onuru ilkesi doğrultusunda yeniden gözden geçirilmeli; özellikle çocuklar, kadınlar, işkence mağdurları ve özel ihtiyaç sahibi bireyler bakımından alternatif koruma modelleri geliştirilmelidir. Dördüncü olarak, geri gönderme merkezlerine ilişkin merkez bazlı verilerin daha şeffaf biçimde paylaşılması, akademik ve kurumsal değerlendirmelerin sağlıklı biçimde yapılabilmesi açısından önem taşımaktadır.

Sonuç olarak, Türkiye'de geri gönderme merkezleri hukuki olarak belirli standartlara dayandırılmış olmakla birlikte, uygulamada insan hakları standartlarıyla uyumlu çalışmalar yürütmektedir.

Kaynakça

Anadolu Ajansı. (2022). Türkiye'deki yaklaşık 1,5 milyon yabancıya sosyal uyum eğitimi verildi.

Aktel, M., & Kaygısız, Ü. (2018). Türkiye'de göç yönetimi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 23*(2), 579–604.

Alemin, E., & Çavuş Bekce, F. Ö. (2021). Suriyeli göçmen çocukların eğitim gereksinimleri ve okula uyum süreçlerinde karşılaştıkları güçlükler. *Disiplinlerarası Çocuk Hakları Araştırmaları Dergisi, 1*(2), 55–72.

Akakpo, C. E. G., & Lenard, P. T. (2014). New challenges in immigration theory: an overview. *Critical Review of International Social and Political Philosophy*, *17*(5), 493–502. https://doi.org/10.1080/13698230.2014.919055

Asar, A. (2017). *Yabancılar hukuku* (3. baskı). Seçkin Yayınları.

Amnesty International. (2009). *Amnesty International report: The state of the world's human rights*. Amnesty International.

Anadolu Ajansı (AA). (2025, 31 Ocak). Son 5 yılda geçici koruma altındaki Suriyeli sayısı dörtte bir azaldı. Anadolu Ajansı. https://www.aa.com.tr/tr/gundem/son-5-yilda-gecici-koruma-altindaki-suriyeli-sayisi-dortte-bir-azaldi/3597992

Avrupa Konseyi. (1987). *İşkencenin ve gayriinsani veya küçültücü ceza veya muamelenin önlenmesine dair Avrupa Sözleşmesi (ETS No.126)*. Strasbourg: Avrupa Konseyi.

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi. (1950). Roma: Avrupa Konseyi.

Aytekin, D. (2020). Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesinin geri göndermeme ilkesi ile ilgili kararlarının incelenmesi. *Yaşar Hukuk Dergisi, 2*(1), 30–88.

Batur, C. (2019). *Mülteci krizi ve Avrupa'da aşırı sağın yükselişi*. Nobel Akademik Yayıncılık.

Birleşmiş Milletler (BM). (1951). *Mültecilerin statüsüne ilişkin Cenevre Sözleşmesi*. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu.

Canyaş, A. B. (2015). Yabancılar ve uluslararası koruma kanunu kapsamındaki geri gönderme yasağının uygulanma koşullarının AİHM kararları çerçevesinde irdelenmesi. *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi, 5*(1), 73–90.

Clapham, A. (2007). *Human rights: İnsan hakları* (H. Gür, Çev.). Dost Kitabevi Yayınları.

Council of Europe, European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT). (1990). *Report to the Turkish Government on the visit to Turkey carried out from 9 to 21 September 1990* (CPT/Inf (2007)1). Strasbourg: Council of Europe Publishing.

Council of Europe, CPT. (1992). *Public statement concerning Turkey* (CPT/Inf (93)1). Strasbourg.

Council of Europe, CPT. (1996). *Public statement concerning Turkey* (CPT/Inf (96)34). Strasbourg.

Council of Europe, CPT. (2011). *Report to the Turkish Government on the visit to Turkey from 4 to 17 June 2009* (CPT/Inf (2011)13). Strasbourg.

Council of Europe, CPT. (2013). *Report to the Turkish Government on the visit to Turkey from 21 to 28 June 2012* (CPT/Inf (2013)27). Strasbourg.

Council of Europe, CPT. (2015). *Report to the Turkish Government on the visit to Turkey from 9 to 21 June 2013* (CPT/Inf (2015)6). Strasbourg.

Council of Europe, CPT. (2017). *Report to the Turkish Government on the visit to Turkey from 16 to 23 June 2015* (CPT/Inf (2017)32). Strasbourg.

Council of Europe, CPT. (2022). CPT visits Türkiye to examine the treatment of persons deprived of their liberty. Council of Europe. https://www.coe.int/en/web/cpt

Coşkun, V. (2006). *İnsan hakları: Liberal açıdan bir tahlil*. Liberal Yayınları.

Çavuşoğlu, N. (2001). *Uluslararası insan hakları hukukunda azınlık hakları*. Su Yayınları.

Dinçkol, H. A. (2021). Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurulu'nun ayrımcılık yasağının ihlali kapsamında idari yaptırım yetkisi. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi, 27*(1), 188–215.

Doğan, B. (2023). İnsan hakları açısından göç ve mültecilik: Anayasa Mahkemesi ile Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararları bağlamında inceleme. *Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 5*(2), 709–746.

Donnelly, J. (1995). *Universal human rights in theory and practice: Teoride ve uygulamada evrensel insan hakları* (M. Erdoğan & L. Korkut, Çev.). Yetkin Basımevi.

Duman, E. Ş., & Özdemirci, A. (2020). Türkiye'deki Suriyeli göçmen girişimciler üzerine bir alan araştırması. *Yönetim Bilimleri Dergisi, 18*(37), 629–656.

European Court of Human Rights (ECHR). (1989). *Soering v. United Kingdom* (No. 14038/88). HUDOC. https://hudoc.echr.coe.int/

European Court of Human Rights (ECHR). (1996). *Chahal v. United Kingdom* (No. 22414/93). HUDOC. https://hudoc.echr.coe.int/

European Court of Human Rights (ECHR). (2009). *Abdolkhani and Karimnia v. Turkey* (No. 30471/08). HUDOC. https://hudoc.echr.coe.int/

European Court of Human Rights (ECHR). (2015). *Abdolkhani and Karimnia v. Turkey* (No. 30471/08). HUDOC. https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-145011

Fait, N. (2013). African migrations toward Turkey: Beyond the stepping stone. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 68*(1), 21–38.

Freeman, M. (2002). *Human rights: An interdisciplinary approach – İnsan hakları disiplinlerarası bir yaklaşım* (A. E. Koca & A. Topçubaşı, Çev.). Birleşik Yayınevi.

Göç İdaresi Başkanlığı. (2024a). *Geçici korumamız altındaki Suriyeliler.* https://www.goc.gov.tr/gecici-korumamiz-altindaki-suriyeliler

Göç İdaresi Başkanlığı. (2024b). *Geri Gönderme Merkezlerine Yönelik Gerçek Dışı İddialar Hakkında Basın Açıklaması.* https://www.goc.gov.tr

Göç İdaresi Başkanlığı. (2024c). *İçişleri Bakanı Ali Yerlikaya: Gönüllü geri dönüşler insani değerlere uygun bir şekilde yürütülmektedir.* https://www.goc.gov.tr/icisleri-bakani-ali-yerlikaya-gonullu-geri-donusler-insani-degerlere-uygun-bir-sekilde-yurutulmektedi-merkezicerik

Government of Turkey. (2017). *Response of the Turkish Government to the report of the CPT on its visit to Turkey from 16 to 23 June 2015* (CPT/Inf (2017)33). Strasbourg.

International Organization for Migration (IOM). (2004). *Uluslararası göç hukuku göç terimleri sözlüğü* (Yayın No. 31). Cenevre: IOM.

İstanbul Bilgi Üniversitesi İnsan Hakları Hukuku Uygulama ve Araştırma Merkezi. *Avrupa İşkencenin Önlenmesi Komitesi (CPT).* https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/tr/content/47-avrupa-iskencenin-onlenmesi-komitesi/

İstanbul Politikalar Merkezi (Sabancı Üniversitesi). (2024). *Türkiye'deki Suriyeli sayısı üzerine güncel veriler.* https://ipc.sabanciuniv.edu/Content/Images/CKeditorImages/20250328-09032701.pdf

Locke, J. (1689/1988). *Two treatises of government* (P. Laslett, Ed.). Cambridge University Press.

Miller, D., 2010. Why immigration controls are not coercive: a reply to Arash Abizadeh. *Political theory*, 38, 111–120.10.1177/0090591709348194

Mill, J. S. (1859/2003). *On liberty*. Yale University Press.

Natter, K. Rethinking immigration policy theory beyond 'Western liberal democracies'. *CMS* 6, 4 (2018). https://doi.org/10.1186/s40878-018-0071-9

Pakgüre, M. D. (2021). United Nations mechanisms for the protection and promotion of human rights. *Sosyal Çalışma Dergisi, 5*(1), 18–26.

Rittstieg, H. (1997). Minority rights or human rights? *Perceptions: Journal of International Affairs, 2*(1).

Rawls, J., 1993. *Political liberalism*. New York: Columbia University Press.

Rawls, J. (1971). *A theory of justice*. Harvard University Press.

Sirkeci, İ., & Cohen, J. H. (2015). Hareketlilik, göç, güvensizlik. *İDEALKENT, 6*(15), 8–21.

Tepe, H. (2018). *İnsan haklarının felsefesi*. Bilgesu Yayıncılık. Ankara.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2023). *On İkinci Kalkınma Planı (2024–2028)*. Ankara.

Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu (TİHEK). (2020). *Ulusal Önleme Mekanizması Yıllık Raporu 2020*. Ankara: TİHEK Yayınları.

Türkiye İnsan Hakları Kurumu. (2014). *İstanbul geri gönderme merkezi raporu*.

Türkiye Büyük Millet Meclisi İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu. (2012). *Edirne, İstanbul ve Kırklareli illerinde bulunan geri gönderme merkezleri hakkında inceleme raporu*.

Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurulu. (2023). *Karar No: 2023/354* (02 Mayıs 2023 tarihli karar).

Turkish Minute. (2025, 31 Ocak). Turkey has more than a third of all cases pending before European rights court. https://www.turkishminute.com/2025/01/31/turkey-has-more-than-a-third-of-all-cases-pending-before-european-rights-court-1/

United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR). (2023). *Global trends: Forced displacement in 2023*. https://www.unhcr.org/global-trends-report-2023

Uslu, C. (2009). *Doğal hukuk ve doğal haklar: İnsan haklarının felsefi temelleri*. Liberte Yayınları.

Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu (YUKK). (2013). 6458 sayılı Kanun. *Resmî Gazete*, 11 Nisan 2013.

Yayla, A. (2013). *Fikir hareketleri ve liberal düşünce*. Liberte Yayınevi.

Yayla, A. (2014). *Liberal bakışlar*. Profil Kitap.

Weeks, M. (2024). *Dakikalar İçinde Siyaset / Anında Açıklanan 200 Temel Kavram*. [Kronik Yayınevi].